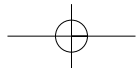
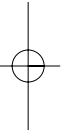
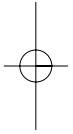
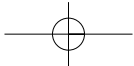
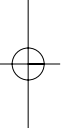

Verandering en verloedering

Verandering en verloedering

Normen en waarden in het Nederlands

Hans Bennis
Leonie Cornips
Marc van Oostendorp

Illustraties: Hein de Kort

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

SALOMÉ

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer BNO, Amsterdam
Vormgeving binnenwerk: PROgrafici, Goes

ISBN 90 5356 665 1
NUR 620 / 623

© Amsterdam University Press • Salomé, Amsterdam, 2004

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

- Voorwoord 7
1. 'Normen en waarden in taal moeten worden gehandhaafd' 11
  2. 'Taalverandering is taalverloedering' 19
  3. 'Taalverandering is taalversimpeling' 27
  4. 'Taalverandering betekent normloosheid' 35
  5. 'Het Nederlands maakt deel uit van onze culturele identiteit' 43
  6. 'Door taalverandering worden onze grote schrijvers
ontoegankelijk' 51
  7. 'Wie niet kan spellen, beheerst zijn moedertaal niet' 57
  8. 'Wie niet volgens de norm spreekt of schrijft, minacht zijn
publiek' 65
  9. 'De omroep verloedert de taal' 73
  10. Epiloog: 'Aan taalkunde heb je niets' 81

Bibliografische aantekeningen 85

Over de auteurs 89

Voorwoord

De Nederlandse taal is in de afgelopen twee jaar het onderwerp geworden van een levendig maatschappelijk debat. Columnisten, politici en andere opinieleiders bleken ineens pittige meningen te hebben over de wenselijkheid dat immigranten onze taal leren en de verloedering waaraan die taal ten prooi zou zijn gevallen.

Hoe staat het ervoor met de normen en waarden in het Nederlands? Is onze taal inderdaad aan het verloederen, zoals blijktens een recente enquête meer dan de helft van de Nederlanders meent? Valt er nog iets aan die verloedering te doen? En waarom zetten taalkundigen zich niet wat meer in om te redden wat er te redden valt?

De schrijvers van dit boekje werken als taalkundige op het Meertens Instituut (KNAW) in Amsterdam, waar ze onderzoek doen naar taalvariatie in het Nederlands. Van oudsher – het instituut werd in de jaren dertig van de twintigste eeuw opgericht – betekende dit dat vooral de traditionele Nederlandse (plattelands)dialecten werden onderzocht. In de loop van de tijd is het onderzoeksterrein uitgebreid met ‘nieuwe’ variëteiten van het Nederlands, zoals de dialecten die in grote steden ontstaan zijn en de mengtalen die jongeren onder elkaar in de stad spreken, waarin het Nederlands gekruid wordt met elementen uit onder andere het Turks, het Berber en het Surinaams Nederlands. Ook de variatie binnen de standaardtaal – die wij in dit boek ‘Standaardnederlands’ of ‘standaardtaal’ noemen, en die ook wel ‘Algemeen (Beschaafd) Nederlands’ genoemd wordt – komt daarbij aan de orde.

Het leek ons zinnig om de manier waarop wij als taalkundigen tegen de discussie aankijken, uiteen te zetten. Dat is de voornaamste reden waarom we

dit boek geschreven hebben. Als leidraad hebben we negen populaire opvattingen over taal genomen. Met sommige van die opvattingen zijn we het hartgrondig oneens, maar meestal proberen we te laten zien dat ze bij nadere beschouwing nuancering verdienen.

Wie over normen wil debatteren, doet er goed aan eerst vast te stellen op welke waarden die normen gebaseerd zijn. Waarden die we kunnen toekennen aan onze taal zijn het bevorderen van zo helder mogelijke communicatie tussen verschillende bevolkingsgroepen in Nederland, het uitdrukken van een onderlinge verbondenheid van Nederlanders, maar ook begrip en waardering voor mensen die anders spreken dan wijzelf.

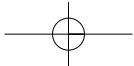
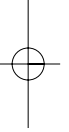
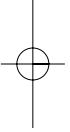
Normen kunnen worden geformuleerd op basis van een weging van deze waarden. Wie de communicatie vooropstelt, zal pleiten voor een stabiele en relatief strakke standaardtaal die zo goed mogelijk aansluit op het zorgvuldige taalgebruik in de samenleving; zo is de kans op misverstanden het kleinst. Wie het meer op prijs stelt dat de taal vrijelijk kan worden gebruikt in een open debat tussen ongelijksoortige deelnemers, zal een opener taalnorm verkiezen. In dit boekje bespreken wij de verschillende aspecten die verbonden zijn met deze waarden en normen in taal, zonder dat wij een pleidooi houden voor een bepaalde interpretatie daarvan.

We hebben niet de pretentie dat onze overwegingen dé visie van de taalwetenschap vertegenwoordigen. Taalkundigen denken onderling verschillend over vrijwel alle hier aangeroerde kwesties. En we hebben al helemaal niet de pretentie om met dit enigszins essayistische betoog het laatste woord te hebben gezegd. Zó gemakkelijk zullen veel mensen zich niet laten overtuigen, en dat is maar goed ook. Bovendien schrijdt het wetenschappelijk onderzoek naar een van de wonderlijkste verschijnselen op onze wereld, de menselijke taal, voort. Hoe meer inzicht we verwerven in de eigenschappen van de menselijke taal en de sociale functie ervan, des te beter zullen we kunnen bepalen wat onze waarden zouden moeten zijn over taal en taalgebruik, en welke normen we uit die waarden kunnen afleiden.

Amsterdam, 7 december 2003

*Hans Bennis
Leonie Cornips
Marc van Oostendorp*

1. 'Normen en waarden in taal moeten worden gehandhaafd'

Is *fietsbel* een goed Nederlands woord? Er zijn verschillende manieren om deze vraag te beantwoorden. Je kunt bijvoorbeeld in de *Grote Van Dale* kijken om te zien of het erin staat. Tot en met de laatst verschenen druk (de dertiende) ontbreekt *fietsbel* echter in dit woordenboek, dat door veel mensen als de definitieve raadgever in taalzaken wordt gezien. Dat ligt anders voor *fietsbal* en *fietsblok*, die wel gedefinieerd worden – als respectievelijk 'balspel dat op de fiets gespeeld wordt' en 'parkeertegel'.

In de ogen van sommige mensen is er een nog minder succesvolle manier om te achterhalen of *fietsbel* een goed Nederlands woord is: vraag het aan een Nederlandse taalkundige. Zo iemand lacht je vierkant uit. Hij wil eerst weten wat je bedoelt met 'goed', met 'Nederlands' en met 'woord', en weigert je uiteindelijk toch een normaal antwoord te geven, omdat hij geen uitspraak wil doen over goed en fout.

In een tijd waarin heftig gediscussieerd wordt over normen en waarden, lijkt die taalkundige met zijn kennelijke normloosheid niet bijster populair. De burger heeft er genoeg van en wil nu wel weer eens weten hoe het eigenlijk hoort. Tegen elke vorm van verloedering dient gestreden te worden en als de taalkundige niet voorop wenst te lopen in de hernieuwde strijd tegen taalverloedering, is hij op zijn best een treurig overblijfsel van de jaren zeventig, en mogelijk zelfs een lafaard.

INDIVIDU EN SAMENLEVING

Wie de loop van de geschiedenis bestudeert, komt echter al snel tot de conclu-

sie dat bewust ingrijpen in taal niet lukt. Eeuwenlang hebben schoolmeesters en taalkundigen gemopperd en geklaagd over de verloedering die ze overal om zich heen zagen, en ze hebben er op de keper beschouwd nooit iets aan kunnen doen.

Het omgekeerde is ook waar: sinds taalkundigen ongeveer honderd jaar geleden constateerden dat de traditionele dialecten aan het verdwijnen waren, zijn sommigen van hen door roeien en ruiten gegaan om die dialecten te handhaven, zoals op dit moment ook taalkundigen bezig zijn de honderden talen op de wereld te behouden die dreigen uit te sterven omdat ze nog maar door een handjevol mensen – in het Amazonegebied, in Nieuw-Guinea – gesproken worden. Voorzover dat soort talen en dialecten inderdaad is blijven bestaan, hebben taalgeleerden geen meetbaar aandeel gehad in dat behoud. Het zijn de sprekers zelf die hebben besloten de taal aan nieuwe generaties door te geven.

Het vermogen om taal te gebruiken is een van de wezenlijkste eigenschappen van de mens. Elke maatschappij maakt gebruik van een taal en de manier waarop een individu taal gebruikt, is verweven en verbonden met de psychologie van dat individu en de sociologie van de samenleving. Je kunt de manier waarop taal werkt dan ook waarschijnlijk niet veranderen zonder de menselijke geest en de maatschappij te veranderen. Taalverandering is een gevolg van het samenspel tussen individu en samenleving. Verandert de samenleving, dan verandert ook het individu, en taal past zich aan deze veranderingen aan. Zelfs als we dat zouden willen, valt daar weinig aan te doen.

RESPECT

Dit alles hoeft overigens geen reden te zijn om te treuren. In de eerste plaats omdat er weinig te treuren valt. Anders dan veel taalmopperaars beweren, is heus niet elke verandering in de taal ook per se een verslechtering, zoals we in dit boek zullen laten zien. Bovendien: zoals het aardig en prettig is dat mensen zich verschillend kleden, ja, het zelfs een beetje gênant is als twee gasten op een feestje precies hetzelfde aan blijken te hebben, zo hoeft ook heus niet elke taalvariatie alleen maar gezien te worden als een bron van ongenoegen en ergernis.

Dat wordt in de huidige discussie over normen en waarden weleens vergeten: dat respect voor verschillen tussen mensen óók een waarde is. Verschillen

in taalgebruik wijzen op verschillen in plaats of land van herkomst, in leeftijd, in geslacht en in sociale positie. Verschillen tussen groepen mensen komen overeen met verschillen in taalgebruik. Respect voor andere groepen betekent dan ook respect voor ander taalgebruik.

Het is niet prettig en zelfs onaardig, respect- en tactloos om je gesprekspartner de hele tijd op taalfouten te wijzen. Op die manier komt geen enkele spreker meer aan de inhoud toe. Bovendien blijkt uit vele onderzoeken dat dit soort taalverbeteraars wel vlijtig 'fouten' in andermans taalgebruik opspoor, maar niet in hun eigen taalgebruik.

LANKMOEDIGHEID

Er zijn overigens wel degelijk taalkundigen die proberen de taalnorm zo goed mogelijk op te schrijven. Zo'n aanpak lijkt zelfs de beste kans te geven op maatschappelijk succes. Weinig taalkundigen zullen zo goed aan hun werk verdienen hebben als prof. dr. Jan Renkema (Universiteit van Tilburg), de auteur van de immens succesvolle *Schrijfwijzer*, waarvan vast meer exemplaren verkocht zijn dan van *De ontdekking van de hemel*, en prof. dr. Toon Weijnen (Katholieke Universiteit Nijmegen), die de *Prisma Nederlands* schreef, een boek dat tot grote vreugde van de uitgever al meer dan veertig jaar onafgebroken in de bovenste regionen van de lijst met bestverkochte non-fictieboeken staat.

Het is nuttig dat zulke boeken bestaan. Wie een sollicitatiebrief schrijft, doet er verstandig aan om niet te schrijven 'dat ik een betere werk zoekt as ik nou hept', en van een vwo-leerling mag best verwacht worden dat hij een onbekend woord opzoekt als hij het in de krant tegenkomt.

Toch hebben ook de taalkundigen Renkema en Weijnen een heel wat lankmoediger houding tegenover veronderstelde taalfouten dan veel van hun lezers. Geen van beiden zal ooit op de barricades worden aangetroffen om te strijden tegen de verloedering en als blijkt dat de taalnormen in de loop van de tijd veranderen, zullen ze hun boeken aanpassen zonder zich erom te bekreunen.

WOORD VAN GOD

Lankmoedigheid ten aanzien van de taalnorm wordt voor een deel veroorzaakt door kennis over de wankelende basis van die taalnorm. Want waar komt deze vandaan? Wie bepaalt wat de norm is?

In sommige talen is die vraag gemakkelijk te beantwoorden. Het Arabisch is een goed voorbeeld. Omdat de koran in het Arabisch is overgeleverd, omdat moslims geloven dat de koran heel letterlijk het Woord van God is (en in geschreven vorm aan Mohammed is overhandigd) en omdat de meeste Arabieren moslims zijn, is de norm voor het Arabisch vrij gemakkelijk vast te stellen: dat is het Arabisch zoals God het Zelf gebruikt heeft. Alles wat van de taal van de koran afwijkt – zoals de manier waarop de meeste Arabieren spreken – geldt daarom als verloedering. Dit betekent dat er in de Arabische landen een grote kloof is tussen de ‘officiële’ taal en de taal van alledag.

Dit ligt doorgaans iets anders in de christelijke wereld: christenen gebruiken over het algemeen vertalingen van de heilige teksten. In de christelijke traditie is de bijbel weliswaar geïnspireerd door God, maar de bijbel is niet letterlijk overhandigd. Voor de meeste talen is een directe, goddelijke oorsprong moeilijk aan te wijzen. De taalnorm is in dat geval mensenwerk. Maar hoe stellen we nu vast wat ‘juist’ is? Er zijn verschillende antwoorden mogelijk op deze vraag, en allemaal worden ze bij gelegenheid weleens gehanteerd.

Zo kun je een vorm van logica hanteren die voorschrijft dat de zin ‘Ik heb nooit geen kwaad gedaan’ alleen door onverbeterlijke misdadigers gebruikt mag worden, omdat twee ontkenningen elkaar opheffen. Een subtielere variant van dezelfde tactiek schrijft voor dat je ‘U hebt’ moet zeggen in plaats van ‘U heeft’ omdat *u* net zoiets betekent als *je* (namelijk tweede persoon enkelvoud), en je ook ‘Je hebt’ zegt. *Fietsbel* is volgens deze norm een goed Nederlands woord, omdat *fiets* en *bel* goede woorden zijn, en je uit twee zelfstandig naamwoorden in het Nederlands vrijelijk nieuwe zelfstandig naamwoorden mag maken.

Een andere norm is: vaststellen wat de meerderheid van de mensen zegt en dit tot norm verheffen. De Nederlandse spellingsnorm is er bijvoorbeeld op gebaseerd: om de ‘juiste’ spelling voor twijfelachtige woorden in het *Groene Boekje* vast te stellen (*cigarette* of *sigaret*) is bekeken welke vorm in de praktijk het meest geschreven werd. *Fietsbel* is volgens deze norm een goed Nederlands woord, omdat de internet-zoekmachine ‘Google’ (op 1 december 2003) 1650 treffers geeft voor dit woord.

PIET'S BOEK

Nog een mogelijke bron voor normgeving is de taalgeschiedenis: zoals men het vroeger zei, zo was het pas echt goed. Dit is een heel geschikte norm voor mensen die in het algemeen vinden dat alles vroeger beter was, maar ze gaat voorbij aan het feit dat mensen tegenwoordig over andere dingen willen praten dan vroeger. Als we de Gouden Eeuw tot onze taalnorm verheffen, is *fietsbel* geen goed woord.

De laatste bron van normen die we hier willen noemen, zijn de autoriteiten. Daarvan zijn er zeker drie: taalgeleerden, de overheid en prominente taalgebruikers (zoals bekende schrijvers, columnisten in dag- en weekbladen en redenaars). Met de eerste twee groepen schieten we eigenlijk niet veel op, want hoe stellen deze autoriteiten vast wat de norm is? Zij kunnen zich natuurlijk beroepen op weer andere autoriteiten, maar aan die keten zit een logische grens.

Voor de prominente taalgebruikers ligt dit iets anders: zij bepalen zelf de norm. In sommige culturen is deze bron van normering de belangrijkste – voor hoe het moet, bestudeert men in Frankrijk 'grote' schrijvers – maar in de Nederlandse cultuur wordt deze bron nauwelijks serieus genomen. Niemand bepleit dat het goed is om *Piet's boek* te schrijven in plaats van *Piets boek* met als enig argument dat W.F. Hermans dit ook zo deed (*Homme's hoest, Filip's sonatine, Geyerstein's dynamiek*).

Wel wordt in onze cultuur een ander soort autoriteit geaccepteerd in taalzaken: een woordenboek zoals de *Grote Van Dale* en een grammatica als de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Met een omweg kiest men dan voor de norm van 'de meerderheid telt', want zulke standaardwerken hebben niet de bedoeling om de norm te zijn: ze beschrijven wat er aan de hand is. De paradox doet zich dan voor dat de gezagsgetrouwe taalgebruiker vervolgens kan gaan denken dat *fietsbel* geen Nederlands woord is, omdat de woordenboekmaker dit over het hoofd gezien heeft.

WILLEKEUR

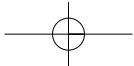
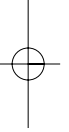
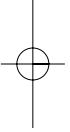
Het probleem met deze normen is dat zij onvolledig zijn. Niemand kan uit *alleen* de logica of *alleen* de geschiedenis of *alleen* het voorbeeld van autoriteiten precies voldoende argumenten halen om op elke mogelijke taalvraag een normatief antwoord te formuleren.

Dat betekent in de praktijk dat al die normen door elkaar heen gebruikt worden. Dat levert weer een volgend probleem op, want in sommige gevallen zijn de verschillende normen met elkaar in conflict. Wat is de norm als de geschiedenis ons leert dat men vroeger zei 'Ik woon in de stad *daar* ik geboren ben' en 'Ik lees het boek *dat* jij me aanraadde', maar mensen nu zeggen 'Ik woon in de stad *waar* ik geboren ben' en 'Ik lees het boek *wat* jij me aanraadde'? Wat is de norm als prominente taalgebruikers zeggen 'Ik heb nooit geen tijd', ook al mag dit niet van de logica?

Er moeten in dit soort gevallen keuzes gemaakt worden tussen verschillende normen, maar die keuzes zijn per definitie willekeurig. (Ze kunnen alleen maar niet-willekeurig zijn als we een nieuwe, nog hogere norm bepalen over welke taalnorm het belangrijkste is. Maar hoe bepalen we die hogere norm?) Het is dus een logische onmogelijkheid om altijd 'correct' te spreken. Er zal altijd iemand zijn die vindt dat je onlogisch praat, of in strijd met de traditie, of juist overdreven ouderwets, of veel te bekakt.

Wie dat beseft, zal zich niet zo snel meer boos maken over een 'fout'. Taalkundigen zijn zo veel met taal bezig dat ze dit doorgaans in de loop van de tijd zijn gaan beseffen, en daarom gaan de meeste taalkundigen tamelijk gelijkmoedig door het leven waar het om taalfouten en taalverloedering gaat.

2. 'Taalverandering is taalverloedering'

Het Nederlands van nu is niet langer het Nederlands van toen, het Nederlands dat mensen spraken toen zij jong waren. Uit een enquête van het onderzoeksbureau Trendbox uit oktober 2003 blijkt dat vooral oude mensen vinden dat het Nederlands verloedert. Dat vooral zij dit zo zien, is niets nieuws: ook de oude Grieken klaagden er al over dat de taal van de jeugd niet meer hetzelfde was. De jongeren zullen later ook weer mopperen over het Nederlands van de generaties die na hen komen. Dat is een schrale troost voor de ouderen van nu.

Jongeren experimenteren meer dan ouderen met taal, muziek en kleding; dat maakt deel uit van de normale levenscyclus. De punkers uit de jaren tachtig roepen het beeld op van hanenkammen en de Sex Pistols. Jongeren van nu houden meer van 'afzakkende' broeken en hiphop. Onderzoek heeft laten zien dat het 'leiderschap' in kleding afhankelijk is van leeftijdsfasen. Achtenveertig procent van de jonge vrouwelijke singles zijn modeleiders, tegenover eenendertig procent van de (getrouwde) vrouwen met een jong kind, en achttien procent van de (getrouwde) vrouwen met meerdere jongere kinderen. Op het moment dat de vrouwen ouder zijn en hun kinderen opgroeien, daalt dit percentage verder tot veertien procent.

Jongeren spelen op een vergelijkbare manier als bij kleding en muziek een actieve rol bij veranderingen in taal. We zien dat in de woordkeus: wat vroeger 'mieters' was, is via 'te gek' en 'onwijs gaaf' inmiddels 'vet cool' geworden. Geen enkel mens en geen enkele tijd(sfase) is gelijk: vroeger is anders dan nu, jongeren spreken anders dan ouderen, hoogopgeleiden spreken anders dan laagopgeleiden, tweetaligen spreken anders dan eentaligen.

VERBA ET VOCES, PRAETEREAQUE NIHIL
'WOORDEN EN KLANKEN, ANDERS NIET'

Ouderen klagen vaak dat jongeren zo veel uit andere talen ontlene en hun Nederlands met Engels doorspekken. Wat zij vaak en misschien gelukkig niet weten is dat jongeren naast Engelse woorden ook woorden overnemen uit onder meer het Marokkaans-Arabisch, Berber, Turks of Sranan (oftewel 'Sri-naams', de meest gesproken taal onder Surinamers). Zo ontstaat er bijvoorbeeld straattaal waarin jongeren kunnen zeggen: 'Ja, hij wil *oming* mensen hun nichtje *floweren*!' [*oming* SRANAN: heel veel, *floweren* ENGELS: versieren].

Vroeger werd het Nederlands als te inferieur beschouwd om te kunnen dienen als schrijftaal, colleegetaal en kerktaal; men schreef in het Latijn en verzorgde colleges aan universiteiten en de kerkmissen in het Latijn. Tot in de negentiende eeuw gebruikte men in sommige kringen in Nederland het Frans als thuistaal. Als erfenis van deze generaties is het Nederlands doorspekt met Frans en Latijn, ook al zijn we ons dat nauwelijks meer bewust. Die ontleningen zijn immers volledig ingeburgerd en vernederlandst. Sommige oudere mensen gebruiken nog steeds graag een woordje of zinnetje in het Frans of Latijn, omdat deze talen een hoog prestige bezitten. Ontlening is dus van alle tijden.

Jongeren doen tegenwoordig niets anders dan ouderen vroeger. Ook zij gebruiken graag een woord of zin uit een andere taal in hun Nederlands, maar niet meer het Frans of het Latijn, maar het Engels of het Sranan. Deze talen zijn nu in de mode en hebben in de ogen van jongere sprekers een hoog prestige. Voor jongeren is dat een manier om hun eigen leefwereld naar buiten te brengen. Met hun taal geven ze uitdrukking aan een *wij*-gevoel, het idee ergens bij te horen en zich te onderscheiden van andere groepen in de samenleving.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw zeggen jongeren: 'Ik heb ruzie met die twee, dus *fuck* iedereen, want ik praat niet met hun' of 'Hij is *spang* (lekker)'. En zo zeggen jonge vrouwen van Nederlandse herkomst *woella*: 'Ik bedoel als ik iets moet zweren, (...) ik zeg nooit van ik zweer, ik zeg altijd zo van *woella*, serieus ja, *woella woella*'. Een eeuw daarvoor laat Louis Couperus de 23-jarige Eline Vere over haar broer Paul zeggen: 'Hij is een echte *gommeaux*, maar een beste jongen'. Een oudere Haagse heer beschrijft het gedrag van een 'zonderling' uit eigen kring (in *De boeken der kleine zielen* van Louis Couperus): 'Scharrelen, scharrelen. Allerlei... *Conférences* houden. Enfin, een *bohémien*'.

Haagse jonge vrouwen en Haagse heren en jongeren van nu gebruiken graag woorden die uitdrukking geven aan een eigen wereld. Voor een jonge vrouw was dat *gommeaux*, voor de heren *enfin*, *conférences* en *bohémien*, voor hedendaagse jongeren het Engelse woord *fuck*, het Sranan woord *spang* of het Arabische *woella*. Indien *fuck* of *spang* of *woella* als ontleningen op taalverloedering wijzen, dan moet dat ook gelden voor de Franse en Latijnse ontleningen.

MINKUKEL

Of taalgebruikers bepaalde taalvarianten negatief of positief waarderen, heeft alles te maken met maatschappelijke verhoudingen. Komt de verandering 'van boven' of 'van onder', dat wil zeggen van de maatschappelijke elite of van het 'volk'?

Dominante sociale groepen kunnen veranderingen 'van boven naar beneden' introduceren. Taalgebruikers zijn zich van deze veranderingen vaak met een bewust. *Minkukel* en *Als je begrijpt wat ik bedoel* zijn gevleugelde uitspraken van Marten Toonder. Ook Van Kooten en De Bie hebben vele vernieuwingen doorgevoerd, zoals *doemdenken*, *regelneef* en *jemig de pemig*. Die worden over het algemeen gezien als verrijking van de taal. De meeste kijkers van Van Kooten en De Bie kwamen uit de sociaal-cultureel dominante klasse. Het gebruik van deze nieuwe vormen leverde prestige op: door *jemig de pemig* te zeggen, liet je zien dat je je tijd op zondagavond op een cultureel correcte wijze besteedde.

Anders is het bij taalveranderingen die zich van de lagere sociale klassen naar 'boven' toe verspreiden. Deze veranderingen beginnen in informeel taalgebruik en lange tijd is vrijwel niemand zich van deze vernieuwingen bewust, in tegenstelling tot veranderingen 'van boven naar onder'. Zo lijkt het alsof 'hun hebben' een nieuwe vorm van de laatste twintig jaar is, maar niets is minder waar. De oudst bekende vermelding van 'hun hebben' dateert al van 1911. Ook Anne Frank schrijft in haar dagboek tweemaal 'hun hebben'. 'Hun hebben' is een voorbeeld van een variant die zich van 'onder af' naar boven toe aan het verspreiden is en dat proces duurt inmiddels al honderd jaar. Op het moment dat zo'n variant onderwerp van openlijk commentaar wordt – en dat is pas de laatste tijd – is de nieuwe vorm al verspreid in brede lagen van de taalgemeenschap. Op het moment dat we er erg in krijgen, is het al bijna gebeurd!

ERGERNISSEN

Sommige mensen maken veel misbaar over de manier waarop jongeren zich kleden. Het gaat dan altijd over nieuwigheden en zelden over kleding die onveranderd blijft. Nooit hoor je iemand over het feit dat jongens en mannen broeken en truien dragen. Het misnoegen betreft meer de vorm van het kledingstuk, zoals een broek die afzakt of gaten en scheuren heeft, onconventionele kleuren en te nauwe of te wijde pijpen.

Voor taal geldt iets dergelijks. Niemand praat erover dat we in het Nederlands bijvoorbeeld nog steeds passieve zinnen maken: 'De hond werd door Jan geslagen' naast 'Jan sloeg de hond'. Er is dus niemand die opmerkt dat we al heel lang dezelfde typen zinnen blijven zeggen en spreken; meestal betreft de ergernis nieuwigheden. Bovendien zijn we ons het bestaan van sommige varianten meer bewust dan van andere.

De taalkundige Renée van Bezooijen heeft niet zo lang geleden onderzocht welke taalverschijnselen de meeste ergernis wekken bij de gemiddelde taalgebruiker. Zij kwam uit op de volgende toptien.

<i>Kennen</i> in plaats van <i>kunnen</i>	– 'Ken jij dat even doen?'
<i>Kunnen</i> in plaats van <i>kennen</i>	– 'Kon jij die vrouw die daar fietste?'
<i>Hun</i> als onderwerpsvorm	– 'Hun zijn maandag naar de kermis geweest.'
Omschrijvend <i>doen</i>	– 'Doe jij de aardappels even schillen?'
<i>Dan</i> in plaats van <i>als</i>	– 'Mijn nichtje is even groot dan mijn zusje.'
Vergrotende trap met <i>als</i>	– 'Een flat is hoger als een huis.'
Dubbele ontkenning	– 'Je hebt nooit geen geld bij je.'
<i>Hun</i> na voorzetsel	– 'Ik wil niet met hun samenwerken.'
<i>Wat</i> in plaats van <i>dat</i>	– 'Het verslag wat ik geschreven heb.'
Verbuiging van bijwoorden	– 'We hadden een erge leuke dag.'

Andere veelbesproken 'taalfouten' zijn:

- 'De reizigers worden verzocht uit te stappen' naast 'de reizigers wordt verzocht uit te stappen.'
- 'Zij is groter dan mij' in plaats van 'zij is groter dan ik.'
- 'Ik pas die schoenen niet' in plaats van 'die schoenen passen me niet.'
- 'Piet zijn fiets' in plaats van 'Piets fiets.'

- 'Hij heb' in plaats van 'hij heeft.'
- 'Hij legt op bed' in plaats van 'hij ligt op bed.'
- 'Hij heeft se eigen nooit begrepen' in plaats van 'hij heeft zichzelf nooit begrepen.'
- 'De jongen waarmee ik dans' in plaats van 'de jongen met wie ik dans'
- 'Ik irriteer mij daaraan' in plaats van 'dat irriteert mij'
- 'Een aantal jongens lopen op straat' in plaats van 'een aantal jongens loopt op straat.'

De van de standaardtaal afwijkende vormen wekken niet bij iedereen in dezelfde mate ergernis op.

HUN HEBBEN HET GEDAAN

Volgens de Nijmeegse taalkundige Roeland van Hout kent bijna geen enkel traditioneel dialect van het Nederlands *hun* als onderwerpsvorm. We vinden in Nederlandse dialectgegevens uit de periode 1930-1982 ongelooflijk veel regionale variatie in onderwerpsvormen van het persoonlijke voornaamwoord van de derde persoon meervoud: *zij, ju/ja, zur, zullie, zulder, zijlui/zijlie, zijder, (h)ullie/hulle/hul/hulje, hallie, hunnie/hun, (h)ulder, (h)urlie, hur, zezij, zezieder, zezulder, zammekaar, (de) die*. Volgens het onderzoek van Van Hout heeft 'hun hebben' zich allereerst verspreid in de gebieden die vormen hadden die al met een *h* begonnen zoals *hullie* en *hulle*. De verdere verspreiding verliep vanuit het westen naar het oosten tot in Gelderland. Het gebeurde verder vooral in die gebieden waar veel contact was tussen sprekers van de standaardtaal en sprekers van het dialect.

Volgens Van Hout is *hun* inderdaad een variant 'van onder': sprekers met een laag opleidingsniveau gebruiken *hun* duidelijk vaker dan sprekers met een hoog opleidingsniveau. Het gebruik van *hun* is inmiddels ook een kenmerk van jongere sprekers geworden. De volgende cijfers voor Nijmegen, IJsselmeerpolders en Heerlen laten zien dat *hun* tot diep in het zuiden uitgewaaid is en dat het vooral jongere sprekers zijn die *hun* vaak gebruiken. In Heerlen is het gebruik van *hun* in de loop van een half mensenleven met ruim twintig procent toegenomen.

<i>Nijmegen</i>		<i>IJsselmeerpolders</i>		<i>Heerlen</i>	
man-oud	2,8%	oud	8,9%	oud	6,7%
man-middel	14,3%	middel	20,6%		
jongens	25,7%	jong	38,2%	jong	27%
meisjes	36,1%				

Dat wil niet zeggen dat alle jongere sprekers 'hun hebben' zeggen of dat zij een positief oordeel over deze variant hebben. Zo zegt een jonge vrouw in Utrecht het volgende: 'waar ik me dood aan irriteer, dat is echt zo, is *als mij* en *weet je* en *hun hebben*'. Zij blijkt zich er niet van bewust te zijn dat ze het werkwoord *irriteren* gebruikt op een manier waaraan oudere generaties zich zouden ergeren.

HUN HEBBEN DE POEN

Als een vernieuwing 'van onder' zich maar genoeg doorzet, begint ze vertegenwoordigers van de maatschappelijk elite als schrijvers en cabaretiers op te vallen. Van Hout citeert het volgende refrein van een lied uit de musical *Madam* (1979) van Annie M.G. Schmidt. De prostituees in dit stuk verwoorden op muziek van Harry Bannink de volgende aanklacht tegen de mannen.

hun hebben de macht / hun hebben de poen
 wij worden veracht en verkracht
 en vernederd door alles wat ze doen
 hun hebben de macht / hun hebben de poen
 hun hebben de wijsheid in pacht
 en alleen maar ellende gebracht

Het mooie van deze tekst is dat de schrijfster door 'hun hebben' de lage status van prostituees in onze maatschappij benadrukt.

Sommige moderne dichters en schrijvers doen hun best om 'hoge' en 'lage' cultuur met elkaar te verbinden. Zij gebruiken expres 'hun hebben' in een lyrische context, zoals Piet Gerbrandy in een gedicht dat in het voorjaar van 2003 verscheen in het literaire tijdschrift *Raster* en dat als volgt begint.

Hun boren valse bellen in hun oren.
Hun likken met nikkelen tong.
Hun verlakken hun brauwen en lokken.
Hun lijmen glanzende klauwtjes.

3. 'Taalverandering is taalversimpeling'

'Een mooie huis' is een 'taalfout' die je vaak kunt horen uit de mond van mensen die het Nederlands leren als tweede taal; van hoog tot laag, van jong tot oud, van Amerikaan tot Marokkaan. Zo zeggen deze sprekers letterlijk: 'Als ze maar een kleine verkeerde ding doen, dan ben ik meteen pissig', 'Ik hoop dan zelf dat ik mijn doel heb bereikt, dus een eigen zaak en een goeie diploma' en 'Iedereen is wel een grappenmaker hoor op een bepaalde moment.'

Geen moedertaalspreker van het Nederlands twijfelt er echter aan dat de regels van het Standaardnederlands hier verkeerd zijn toegepast; dat het hier gaat om een overtreding van de huidige norm. Maar waarom moet het eigenlijk met alle geweld 'een mooi huis' zijn, en welke regels worden er overtreden?

Het antwoord luidt ongeveer als volgt: een bijvoeglijk naamwoord als *mooie* in 'een mooie auto' verliest de uitgang *-e* als het iets zegt over een onzijdig zelfstandig naamwoord – een 'het'-woord zoals *huis* – dat deel uitmaakt van een onbepaalde, enkelvoudige zelfstandig-naamwoordgroep (er staat een lidwoord *een*). Het is *een mooi huis*, maar niet *een mooi flat*, niet *het mooi huis*, en niet *mooi huizen*.

Deze behoorlijk ingewikkelde regel behoort tot de grammatica van het Standaardnederlands. Is deze complexiteit zinvol? Dat lijkt nauwelijks het geval. Het onderscheid tussen onzijdig en manlijk/vrouwelijk is in het Nederlands nog duidelijk aanwezig bij de keuze van het bepaalde lidwoord (*de* of *het*), maar vervult voor de betekenis geen rol. Duidelijk vrouwelijke woorden als *meisje* of *wijf* zijn vormelijk onzijdig, want het zijn 'het'-woorden; duidelijk niet-onzijdige woorden als *kind* of *konijn* zijn vormelijk eveneens onzijdig, terwijl *jongen* en *haas* dat niet zijn.

Grammaticaal geslacht is een soort blindedarm van het Standaardnederlands. Het zit er wel, maar het heeft geen duidelijke functie meer. Het lijkt een betekenisloos restant van een evolutionair proces. Moet die blindedarm eruit? Gaan wij grammaticaal geslacht operatief verwijderen ten gunste van de simpelheid en de efficiëntie van het grammaticale systeem van het Nederlands?

JE KREEG DE BAL

Laten we eerst eens kijken naar het begrip 'versimpeling'. Is 'simpel' een waardeoordeel? Iemand die een moeilijk probleem kan terugbrengen tot iets simpels, is een held. Een wetenschapper die daarin slaagt, komt in aanmerking voor de Nobelprijs. Alexander de Grote is nog steeds beroemd omdat hij het ingewikkelde probleem van de gordiaanse knoop oploste door die knoop met een zwaard in stukken te hakken. Een bedrijf dat simpeler kan produceren dan zijn concurrent, maakt meer winst.

Als deze redenering juist is, dan moeten we versimpeling toejuichen. In de discussie over taal en taalverandering zien we echter dat versimpeling vaak gelijkgesteld wordt met verschraling, verarming of zelfs verloedering. Soms is daar ook wel wat voor te zeggen. Steeds minder mensen maken in hun taal gebruik van het verschil tussen *omdat* en *doordat* en gebruiken het voegwoord *omdat* zowel om een reden te geven ('Ik heb dat gedaan omdat ik boos was') als om een oorzaak aan te duiden ('De trein was te laat omdat er allemaal blaadjes op het spoor lagen'). Een subtiel, maar desalniettemin belangrijk betekenisonderscheid verdwijnt. De versimpeling leidt hier, zou je kunnen zeggen, tot een verarming van de taal.

Daartegenover staat dat taalverandering ook kan leiden tot een verrijking van de taal. Een recent verschijnsel in het voetbal-Nederlands is de uitbreiding van de betekenis van het persoonlijk voornaamwoord *je*. De volgende zin is opgetekend uit de mond van een bekende voetballer na afloop van een door hem gespeelde wedstrijd: 'Je kreeg de bal; en toen je niemand vrij zag staan, schoot je de bal op doel.' Het gaat hier duidelijk om de voetballer zelf, om *ik*. Zien we hier een geval van verarming of vervlakking van de taal, waarbij de eerste persoon enkelvoud verdrongen is door de tweede? Welnee. Dezelfde voetballer zei in hetzelfde interview: 'Daar kan ik nog niets over zeggen.'

IK, MAAR DAN BESCHIEDEN

Voetballers spreken vaker dan de meeste andere mensen in het openbaar over hun eigen daden. Mogelijk ervaren zij het voortdurende gebruik van het pronomen 'ik' als onbescheiden. Dat is ook niet verwonderlijk: het wordt in brede lagen van de Nederlandse bevolking onfatsoenlijk gevonden om vaak *ik* te zeggen. Zo vermijden geleerden zichzelf vaak door het gebruik van de lijdende vorm: 'In dit artikel wordt bewezen dat...' in plaats van 'In dit artikel bewijs ik dat...'; veel mensen vinden het ook niet netjes om een brief of een e-mail met *Ik* te beginnen. Voetballers hebben dit probleem op een creatieve wijze aangepakt. Zij breiden de betekenis van het onbepaalde *je* – 'je kunt dat niet doen', wat zoveel betekent als 'men kan dat niet doen' – uit tot de eerste persoon enkelvoud, maar vooral als *ik* als onbescheiden kan worden opgevat.

Zo heeft zich in het voetbal-Nederlands een bescheidenheidspronomen ontwikkeld, een functionele uitbreiding van de taal met minimale middelen. De versimpeling van het systeem – *je* kan gebruikt worden voor de eerste (*ik*), tweede (*jij*) en derde (*men*) persoon – geeft de taalgebruiker ook de mogelijkheid om een extra betekenis uit te drukken ('Ik, maar dan bescheiden').

De dichter des vaderlands Gerrit Komrij heeft op eigen houtje al in de jaren zestig en zeventig een soortgelijke betekenisontwikkeling doorgemaakt. Hij dichtte regels als de volgende (uit het gedicht *Maagdeburgse halve bollen*).

Er speelt al jaren in je achterhoofd
't Idee een melodrama op te schrijven.
Dat wil niet lukken met je zwemmend hoofd,
En 't staat niet deftig om door te drijven.

Het is duidelijk dat andere dichters hier 'ik' (of eigenlijk 'mijn') zouden schrijven in plaats van 'je'. Ook Komrij heeft dat woord 'ik' willen vermijden en daarom zijn toevlucht genomen tot 'je'. Maar omdat Komrij een dichter is en geen voetballer, zal men hem niet zo snel van taalverloedering betichten.

VAN TEXEL TOT KORTRIJK

Hoewel er dus vaak een waardeoordeel wordt toegekend aan 'versimpeling', is het proces in wezen waarde vrij. Een aardig voorbeeld is ook de keuze van het

wederkerend voornaamwoord in het Nederlands. Een Amsterdammer kan in de meeste gevallen waarin het Standaardnederlands kiest voor *zich* of *zichzelf*, de vorm *se eige* gebruiken, zoals in *Hij keek naar se eige* of *Hij vergist se eige*. Ongetwijfeld zouden de termen ‘versimpeling’ en ‘verloedering’ kwistig worden rondgestrooid in columns van dag- en weekbladen, wanneer iemand serieus zou voorstellen om *se eige* te beschouwen als een variant van *zich* en *zichzelf* in de standaardtaal. De versimpeling lijkt evident, want de twee vormen *zich* en *zichzelf* worden teruggebracht tot één vorm, en het subtiele betekenisverschil tussen ‘Jan wast zich’ en ‘Jan wast zichzelf’ valt niet langer uit te drukken.

Toch is er wel iets voor een dergelijke verandering te zeggen. Aan het Meertens Instituut is de laatste jaren gewerkt aan een ‘Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten’ (SAND), waarin heel precies in kaart is gebracht hoe de Nederlandse dialecten – inclusief de dialecten in de randstad zoals het Amsterdams – van elkaar verschillen in zinsbouw. Tijdens dit onderzoek hebben we aan dialectsprekers gevraagd om de Standaardnederlandse zin ‘Toon bekeek *zichzelf* eens goed’ te vertalen. Nu blijkt dat de dialecten van het Nederlands rond het jaar 2000 in meerderheid kiezen voor *z’n eigen* of een uitspraakvariant daarvan, zoals het Amsterdamse *se eige*. De zwarte bolletjes op de kaart hiernaast laten zien dat dat voor vrijwel de helft van de dialecten in Nederland en Vlaanderen geldt, namelijk voor 123 van de 258 plaatsen waarin ons onderzoek zich heeft afgespeeld, van Texel tot Kortrijk. Tegelijkertijd zien we aan de lege vierkantjes op de kaart dat de vorm *zichzelf* 69 keer voorkomt, voornamelijk in het oosten, terwijl *hemzelf* geconcentreerd is in Friesland en omstreken.

Is de helft van de traditionele Nederlandse dialecten reeds ten prooi gevallen aan verloedering en maken ze gebruik van een versimpeld systeem?

‘ZICHZELF’ EN ‘HIMSELS’

Als we iets beter kijken, dan kunnen we vaststellen dat het niet zo bijzonder is dat het oosten van het land kiest voor *zichzelf*. Dit deel van Nederland grenst aan Duitsland en het Duits kent eveneens de vormen *sich* en *sichselbst*.

Dat Friesland kiest voor *himsels* is eveneens niet verbazingwekkend: *himsels* is een vorm die op een vergelijkbare wijze ook in een andere bekende taal voorkomt, namelijk het Engelse *himself*. Het Engels en het Fries zijn – evenals het Nederlands en het Duits (*sich, sichselbst*) – nauw aan elkaar verwante talen,

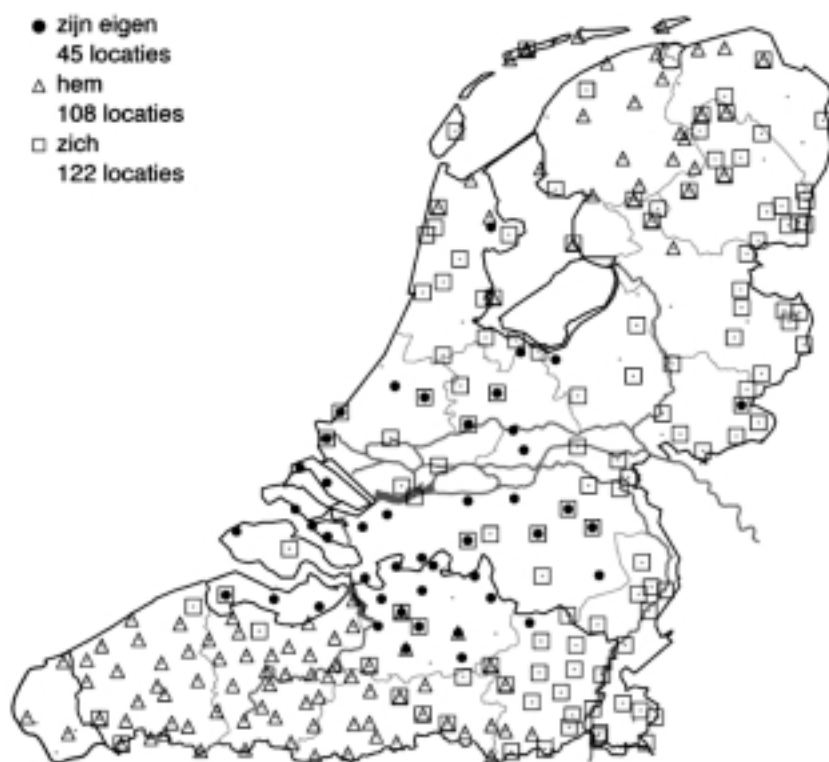
KAART 1. Toon bekeek ZICHZELF eens goed

hetgeen begrepen kan worden uit het feit dat de Angelen en de Saksen oorspronkelijk uit een aan Friesland grenzend gebied kwamen.

'Z'N EIGEN'

Maar dat het Nederlandse taalgebied een eigen vorm *z'n eigen* kent die niet overeenkomt met enige andere vorm in het Germaanse taalgebied, is wel bijzonder. Zowel op grond van de verspreiding over de dialecten van het Nederlands, als op grond van het eigen karakter van *z'n eigen* zou je kunnen zeggen dat deze vorm de voorkeur zou moeten krijgen boven de 'Duitse' (*zichzelf*) of de 'Engelse' vorm (*hemzelf*).

Dat *z'n eigen* alleen maar een versimpeling zou zijn, is minder duidelijk. Zo zien we dat de verspreiding van *z'n eigen* in de dialecten aanzienlijk terugloopt als we kijken naar de vertalingen van zinnen als 'Jan herinnert *zich* dat verhaal'. Nu zijn er ineens nog maar 45 dialecten – geïllustreerd door zwarte bolletjes op de kaart hieronder – die gebruikmaken van *z'n eigen*. Het lijkt erop dat *z'n eigen* zeer geschikt is om *zichzelf* te vervangen, maar minder om *zich* te vervangen. In dat laatste geval gaan de Vlaamse dialecten over op *hem* (net als in het Fries), terwijl Noord-Holland en de aan het *zichzelf*-gebied grenzende gebieden overstappen op *zich*.

KAART 2. Jan herinnert ZICH dat verhaal wel

Deze patronen laten zien dat het niet goed mogelijk is om verandering te beschouwen als versimpeling en al helemaal niet om versimpeling te beschouwen als verarming of vervlakking. Natuurlijk staat het iedereen vrij te spreken over 'verloedering' als *se eige* de overhand zou gaan krijgen in het Standaardnederlands, maar deze term zegt dan vooral iets over het perspectief van degene die aan het woord is. Wie vindt dat de standaardtaal ongewijzigd zou moeten blijven, vindt elke verandering onwenselijk.

EEN MOOIE HUIS

Laten we nu terugkeren naar 'een mooie huis'. Vanuit een grammaticaal perspectief is hier zeker sprake van een versimpeling: de ingewikkelde regel die we in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk beschreven hebben, kan worden vervangen door een veel eenvoudigere die stelt dat bijvoeglijke naamwoorden in een zelfstandig-naamwoordgroep uitgaan op een *-e*, terwijl bijvoeglijke naamwoorden die het naamwoordelijk deel van een gezegde vormen, of als bijwoord fungeren, nooit een *-e* hebben (*het huis is mooi*, *het huis staat mooi aan het water*).

Stel dat we nu heel enthousiast worden over deze 'verbetering' van het Nederlands: kunnen we dan besluiten om de verbeterde en versimpelde regel in te voeren? Nee, natuurlijk niet. Een taalverandering kan alleen succesvol plaatsvinden als het merendeel van de taalgebruikers de verandering accepteert, en die tijd lijkt nog ver weg. Tegen de tijd dat de meeste mensen 'een mooie huis' zeggen en men dat ook als normaal beschouwt, is de nieuwe regel succesvol opgenomen als deel van de standaardtaal. De toekomst is te duister om nu te kunnen voorspellen of het ooit zover komt.

4. 'Taalverandering betekent normloosheid'

Wie praat over het *Algemeen (Beschaafd) Nederlands* doelt daarmee meestal op een norm, een idee over hoe de taal door de hele taalgemeenschap gebruikt moet worden. Veel Nederlanders denken dat er ergens in de kluis van De Nederlandsche Bank een dik boek ligt waarin de regels van het echte, zuivere Nederlands zijn opgenomen. Een benadering van zo'n norm zit wel in de hoofden van de Nederlandstaligen, maar is nergens expliciet opgeschreven. Er is bijvoorbeeld geen boek dat alle mogelijke goede en slechte zinnen van het Nederlands beschrijft, noch is er een boek dat alle goede of slechte uitspraken van woorden in het Nederlands bevat. Zulke boeken zijn onmogelijk te schrijven, onder andere omdat er elke dag wel nieuwe woorden (en daarmee ook nieuwe zinnen) bij komen.

Wel zijn er boeken die de norm voor de gesproken en geschreven standaardtaal min of meer expliciet beschrijven, zoals de *Grote Van Dale*, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, het *Groene Boekje*, het *Uitspraakwoordenboek* en de *Schrijfwijzer*. Dat het Nederlands een standaardtaal kent, is niet in de eerste plaats te danken aan het bestaan van deze naslagwerken – ook steeds meer dialecten worden vastgelegd in woordenboeken en grammatica's – maar aan de autoriteit die taalgebruikers toekennen aan de gegevens in die boeken. Volgens dit idee over de norm is de standaardtaal statisch en kan ze dus moeilijk veranderen. Elke keer als er een nieuwe druk van *Van Dale* verschijnt, staat in alle kranten hoeveel 'nieuwe woorden' het Nederlands er nu weer bij heeft gekregen. Kennelijk telt die groei als iets uitzonderlijks.

HEEFT GEDAAN EN GEDAAN HEEFT

Spreektaal verandert sneller dan schrijftaal. De norm is dus voor schrijftaal ook langer te handhaven dan voor spreektaal. Een voorbeeld van verschillende normering voor spreek- en schrijftaal is de volgorde van het hulpwerkwoord en voltooid deelwoord in de bijzin.

De norm schreef vroeger voor dat de zogenoemde 'rode' volgorde als in 'Ik weet zeker dat Jan boodschappen heeft gedaan' goed was en de 'groene' volgorde in 'Ik weet zeker dat Jan boodschappen gedaan heeft' fout – de namen hebben niets met stoplichten te maken, maar verwijzen naar de kleuren waarmee die volgordes op een dialectkaart waren ingetekend. De groene volgorde werd als 'fout' beschouwd, omdat het een invloed van het Duits, een germanisme, zou zijn; in het Standaardduits vinden we alleen de groene volgorde. Moderne taaladviesboeken als de *Schrijfwijzer* (vierde editie, 2002) melden dat het niet mogelijk is om een absolute keuze te maken, maar: 'In de spreektaal bestaat een voorkeur voor de wat lossere en meer natuurlijk aandoende groene volgorde (*gevonden wordt*, enzovoorts). In de schrijftaal komt de iets krachtiger rode volgorde meer voor (*wordt gevonden*, enzovoorts)'. De schrijftaalnorm is gebaseerd op de gedachte dat talen – in dit geval het Nederlands en het Duits – zo 'zuiver' mogelijk moeten zijn en daarom zo veel mogelijk van elkaar moeten verschillen. Een zin in de groene volgorde lijkt op het Standaardduits, dus voor de schrijftaal schrijven we de rode volgorde voor, zodat het Nederlands maximaal van het Standaardduits verschilt. Deze norm is opmerkelijk genoeg niet op de taalwerkelijkheid gebaseerd. Nederlandstaligen spreken veel liever en veel vaker in de groene volgorde dan in de rode.

IK ZEG DAT NOOIT NIET

Een ander voorbeeld is dat de Engelse, Duitse en Nederlandse geschreven standaardtaal geen dubbele ontkenning toestaat – 'Ik heb *nooit geen* biertje meer aangeraakt' – terwijl we dat soort constructies in gesproken taal regelmatig tegenkomen. De normatieve redenering tegen dubbele ontkenning is gebaseerd op een logische overweging, namelijk dat in de logica twee ontkenningen elkaar opheffen. De zin 'Niemand heeft niets gedaan' betekent dan ongeveer 'Iedereen heeft iets gedaan'. In spreektaal krijgt deze zin echter vaak de tegenovergestelde betekenis 'Niemand heeft iets gedaan'. Wij kunnen ons ver-

zetten tegen deze variatie, maar niet vanuit het standpunt dat de nieuwere betekenis logisch onjuist is. Dubbele ontkenning, dat wil zeggen twee ontkenningen die samen een enkele ontkenning vormen, is een veel voorkomend verschijnsel in natuurlijke talen. We vinden het ook in variëteiten van het Nederlands, zoals het Middelnederlands – ‘Hi *en* wilt ons *niet* laten’ – en het West-Vlaams – ‘K’*en*-een *nie* vele tyd’ – en in het Afrikaans – ‘Hierdie boom het *niks* gegroei *nie*’. Ook in andere talen als het Frans – ‘Je *ne* veux *pas* du café’ – en het Engels van de zwarte bevolking in Amerika – ‘I *don’t* want *no* coffee’ – is het een normaal verschijnsel. We kunnen moeilijk zeggen dat de grammatica van al deze talen fout of onlogisch is.

De Deense taalkundige Otto Jespersen heeft bovendien laten zien dat er een cyclus bestaat waarbij dubbele negatie een stadium vormt en net zo gewoon is als enkele negatie. Het is dan ook aardig om te zien dat in het Frans de dubbele negatie de standaard is – ‘Je *ne* bois *pas* une bière’ – terwijl men in moderne variëteiten van het gesproken Frans kiest voor een enkele negatie ‘Je bois *pas* une bière’.

DE DOMINANTE GROEP

Het begrip *standaardtaal* wordt ook op een andere manier gebruikt. Het verwijst dan niet naar een abstracte norm, maar naar de concrete taalvariëteit van een specifieke groep sprekers. De standaardtaal is in dat geval net als dialecten en groepstalen een variëteit van het Nederlands. Wie zijn de sprekers van deze standaardtaal? In het algemeen plaatsen sprekers uit heel Nederland deze variëteit in het westen van het land: de ‘Hollanders’, afkomstig uit de hogere klassen in de randstad. De meeste Nederlanders beoordelen deze standaardtaal en de sprekers daarvan positiever dan bijvoorbeeld sprekers van een Limburgs of Gronings dialect of van Turks of Marokkaans Nederlands. Sprekers die de standaardtaal als moedertaal hebben, behoren tot een maatschappelijk dominante groep, en die dominantie wordt nog eens versterkt doordat hun taal tot de standaardtaal uitgeroepen is. Hun spreektaal staat het dichtst bij de algemeen aanvaarde schrijftaal, de ‘standaardtaal’ volgens de eerste definitie. Zij hebben het voordeel dat voor hun kinderen de moedertaal tegelijk de standaardtaal, de thuistaal en de schooltaal is. Zij hoeven zich nooit in te spannen om anders te leren praten dan ze gewend zijn.

Voor sprekers die niet afkomstig zijn uit het dominante gewest is het lastiger. Hun moedertaal is afwijkend van de standaardtaal. Om goed te functioneren in de samenleving moeten zij beschikken over twee, behoorlijk van elkaar verschillende variëteiten van het Nederlands. Voor het publieke domein en op school moeten zij vaardig zijn in de standaardtaal, terwijl ze thuis en binnen de lokale gemeenschap gebruikmaken van hun lokale of regionale variëteit van het Nederlands.

Nog ingewikkelder is het voor sprekers die een moedertaal hebben, zoals het Turks en Berber, die niet behoort tot de variëteiten van het Nederlands. Deze groep is de laatste decennia gegroeid. Om te kunnen functioneren in Nederland is het noodzakelijk om het Nederlands, en dan bij voorkeur de standaardtaal, goed te verwerven. Een mogelijke uitzondering zijn de Engelstaligen die zich ook heel goed in onze samenleving kunnen redden zonder Nederlands. Turken, Marokkanen, Surinamers en Oost-Europeanen dienen tweetalig te worden en het Nederlands goed te leren beheersen. Hoewel dat op zich geen probleem is – ongeveer tachtig procent van de wereldbevolking is meertalig – zijn deze groepen benadeeld ten opzichte van de eentalige Hollanders. Zij moeten immers een tweede taal leren en beheersen om enige aanspraak te kunnen maken op een gelijke behandeling in onze samenleving.

FANTASTISCH NEDERLANDS

De standaardtaal is voor alle sprekers de enige variëteit waarmee men vooruitkomt in de samenleving. Zo noteerde de taalkundige Margreet Dorleijn het volgende gesprekje tussen Turkse en Marokkaanse jongens in de buurt Lombok in Utrecht.

Metin: 'Ja, in deze maatschappij is het wel belangrijk dat je goed Nederlands beheerst.'

Hasan: 'Ja, vooral voor Turken. Vooroordelen ten eerste. Als je fantastisch Nederlands spreekt, dan heb je het gemakkelijker.'

Metin: 'Zo is het, jongen. Als je ergens heen gaat, moet je Nederlands kennen om iets te kunnen begrijpen. Als je slecht Nederlands spreekt, begrijp je er niets van. Iemand luistert naar je en denkt: die persoon heeft geen capaciteiten. Nederlands kennen geeft de grootste garantie op succes.'

Dat heb ik ook meegemaakt toen ik naar die school in Heerlen ging. Ik kreeg een 1 voor mijn Nederlands. Maar ja, het Nederlands dat zij spraken was voor mij veels te hoog gegrepen toen. Kreeg ik een opdracht (...) Ik begreep er niks van, ik las de vraag over en over. Tenslotte vroeg ik het de leraar. Ja, het is een hele klus, zei-die toen. Je moet een blok tekenen, bovenkant, onderkant enzovoorts. Toen dacht ik: oh, is dat alles? Toen was ik in een halfuur klaar. En zij dachten dat ik er wel twee uur op zou zitten zweten.'

WIE BEPAALT DE NORM?

Welke gevolgtrekkingen heeft dit alles nu voor normen en waarden in ons taalgebruik? Er zijn vier mogelijke antwoorden op die vraag.

Het eerste antwoord is: pleiten tegen elke norm. Dat zou betekenen dat de samenleving de sprekers van alle vormen van gesproken en geschreven Nederlands even gunstig of ongunstig beoordeelt. Dit is geen realistische optie. De samenleving wenst een norm voor gesproken en geschreven taal die gericht is op optimale communicatie tussen sprekers van het Nederlands en bovendien houvast biedt voor het onderwijzen van Nederlands als vreemde of tweede taal.

De tweede mogelijkheid is kiezen voor een neutrale variëteit die geen regionale of sociale 'kleur' heeft. Als je deze variëteit spreekt, kun je werkelijk niet horen waar iemand vandaan komt, of hoeveel zijn ouders verdienen. Onder deze definitie is de standaardtaal geen natuurlijke taal meer, maar een abstractie. Zeker voor de spreektaal is het moeilijk voorstelbaar dat zo'n variëteit kan bestaan.

De derde mogelijkheid is om de bestaande situatie te handhaven en te zeggen dat de meerderheid van de taalgebruikers in Nederland zich moet aanpassen aan een norm die in hoge mate overeenkomt met het taalgebruik van de randstad.

De vierde en laatste mogelijkheid is om regionale en sociale kleuring onder de noemer van de standaardtaal te laten vallen; we rekken de norm dus op. Dit heeft als consequentie dat niet alleen de Hollandse variëteit uit de randstad onder de norm valt, maar ook andere regionale variëteiten van de standaardtaal. In deze visie kunnen de 'zachte *g*' en de 'Groningse *-n*' deel uitma-

ken van de standaardtaal, zo goed als het Limburgse 'Hij koopt zich een flesje cola'.

Deze laatste visie wordt onderschreven door de taalkundige Van Haerlingen in 1924: 'Er zijn Nederlanders van grote naam, behorende tot de beste vertegenwoordigers van de huidige nederlandse cultuur, aan wie je ogenblikkelijk hoort, bij de een dat hij een Fries, bij de ander dat hij een Limburger is. Een ander, van oud patricies geslacht, bekleder van een "hoge landsbetrekking", doet zich na een zin sprekens als Groninger van geboorte kennen. Niet graag zou ik op me nemen te beweren, dat deze mensen niet beschaafd Nederlands spreken.'

HIJ KOOPT ZICH EEN FLESJE COCA-COLA

Als we meer regionale en sociale kleuring toelaten, heeft dat als consequentie dat ook vormen van 'onder af' als 'hun hebben' of 'groter als' tot de standaardtaal kunnen gaan horen. In het Nederlands van Heerlen, net als in veel Limburgse dialecten, gebruiken sprekers de vorm *zich* anders en vaker dan sprekers uit de randstad: 'Hij eet *zich* een appel.' Deze zin betekent dat de handeling voltooid zal worden en dat de appel opraakt. Daarom kunnen Heerlense sprekers niet zeggen: 'Hij eet *zich* appels' of 'Hij koopt *zich* boeken'. Er is een logisch einde aan het eten van *een* appel of het kopen van *een* boek: op een bepaald moment is er geen appel meer en is het boek gekocht. Met het eten van *appels* of met het kopen van *boeken* kun je in theorie eeuwig doorgaan.

Opmerkelijk is nu dat schrijvers van de standaardtaal dit gebruik van *zich* als literair stijlmiddel hanteren. W.F. Hermans – algemeen beschouwd als een van onze belangrijkste stilisten – schreef 'Bastiaan liep terug en kocht *zich* in de verlaten wachtkamer van het busstation een flesje coca-cola' (*Een landingspoging op Newfoundland. En andere verhalen*. 1957, 7de druk 1980, p. 70).

Ook de taalgevoelige schrijver Kees van Kooten heeft in een paar boektitels gebruikgemaakt van een dergelijk *zich*: *Koot droomt zich af* uit 1977 en *Koot graaft zich autobio* uit 1979. Toen er eind 2003 een compilatie van tv-werk van Van Kooten en De Bie te zien was, kopte de *VPRO-gids* op de omslag 'Van Kooten en De Bie kijken *zich* terug!'

TAAL EN IDENTITEIT

Normering, taalvariatie en taalverandering staan meestal op gespannen voet met elkaar. In de meeste gevallen is er binnen de norm weinig of geen ruimte voor variatie. Maar de alledaagse taalwerkelijkheid is weerbarstig. Dat komt omdat taal niet alleen een instrument voor communicatie is, maar ook iets zegt over de onderlinge verhoudingen tussen mensen. Zoals men dat doet met kleding, automerken en muzikale voorkeur, geeft men via taal aan welke identiteit men bezit of wenst te bezitten. Sprekers kunnen hun uitspraak, woordkeus, woordbouw en zinsbouw binnen bepaalde grenzen gebruiken om ermee uit te drukken wie ze zijn en waar ze staan in de samenleving.

Het is daarbij zinnig om verschil te maken tussen een 'externe' en een 'inherente' norm. De *externe norm* is de norm die de maatschappij je als het ware 'van buitenaf' oplegt; voor Nederlanders is dat het Standaardnederlands. De *inherente norm* is de taalnorm van de groep mensen waar je door geboorte en/of door eigen keuze bijhoort. Volgens de taalkundige Jo Daan – die tot haar pensioen in 1975 hoofd van de afdeling Dialectologie van het Meertens Instituut was – stelt iedere groep mensen zelf inherente normen vast waaraan de sprekers zich binnen die groep moeten houden in het dagelijks spraakverkeer.

De verdeling in inherente en externe norm maakt duidelijker waarom de taal van elke opeenvolgende generatie net weer iets verschilt van de generatie daarvoor. Volgens de Amerikaanse sociolinguïst William Labov hebben ouders invloed op de taal van hun kinderen totdat zij vier jaar oud zijn. Daarna slaan de kinderen – en vooral de meisjes – een eigen weg in onder invloed van hun leeftijdgenootjes. Gezamenlijk ontwikkelen zij een nét iets andere oriëntatie of een andere inherente norm dan hun ouders. De inherente norm van een groep sprekers kan bijvoorbeeld vereisen dat een specifieke uitspraak, een bijzonder woord of een bepaalde zinsconstructie bewust wordt ingezet om zichzelf als lid van de eigen groep te bestempelen en om sprekers die niet tot de eigen groep behoren uit te sluiten. Zo is een vader die in een gesprek met zijn tienerdochter gebruikmaakt van de term 'vet cool' in overtreding met zijn eigen inherente norm, want deze uitdrukking hoort bij het taalgebruik van jongeren. Hij had, afhankelijk van zijn leeftijd, moeten kiezen voor 'mieters', 'te gek' of 'onwijs gaaf'.

5. 'Het Nederlands maakt deel uit van onze culturele identiteit'

'Wil jij 4me ff een file downloaden op je harddisk' is voor veel mensen geen toonbeeld van zuiver taalgebruik. Toch zijn berichten als deze gemeengoed in het geschreven hedendaags Nederlands, vooral onder gebruikers van nieuwere communicatiemiddelen als e-mail, sms en MSN. Hebben we hier dan niet eindelijk een ernstig geval van verloedering te pakken? Dat het Nederlands in sommige contexten met Engels doorspekt raakt, is een onomstotelijk feit. Maar is het wel aanvaardbaar om onze eigen taal te laten vervuilen door zo veel Engelse woorden en uitdrukkingen in spreek- en schrijftaal over te nemen?

Sommige mensen maken zich ernstig zorgen over het Nederlands van de toekomst. Daar zijn ook taalkundigen onder. De taalkundige Reinier Salverda (die Nederlands doceert in Londen) formuleert zijn visioen als volgt: 'eerst linguïstische degradatie en vervolgens intellectuele en culturele zelfonteigening en vervreemding.'

Het lijkt er inderdaad op dat het Nederlands niet alleen veel met het Engels gemengd wordt, zoals in ons sms-zinnetje, maar ook dat het Engels zich in ons land uitbreidt ten koste van het Nederlands. Immers, het bedrijfsleven, de kunsten, het onderwijs, de wetenschappen en de overheid (Europa) internationaliseren. Zonder dat daar ooit een bewust besluit over genomen is, lijkt het Engels als internationale voertaal sinds de Tweede Wereldoorlog een voldongen feit geworden, in nog sterkere mate dan dit ooit gold voor bijvoorbeeld het Latijn of het Frans: waar het gebruik van de laatstgenoemde twee talen was voorbehouden aan een kleine elite, spreken in Nederland grote groepen een mondje Engels.

ENGELS, TENZIJ

We geven een paar voorbeelden. Succesvolle zakenmensen in Nederland worden tegenwoordig *chief executive officer* (directeur), maar ook wie maatschappelijk wat minder geslaagd is, is toch al gauw *sales manager* (vertegenwoordiger) of *public relations assistant* (telefoniste). Bovendien domineert het Engels alles wat maar te maken heeft met computers, techniek, telefonie, reclame en elektronica. Veel bedrijven opereren internationaal, en soms betekent dit dat zelfs binnen Nederlandse vestigingen (en tussen Nederlandse werknemers) de communicatie in het Engels geschiedt.

Op steeds meer middelbare scholen in Nederland komt er een internationale richting waarbij enkele vakken in het Engels gegeven worden. Verscheidene gemeenten in Nederland, waaronder Amstelveen, Oegstgeest, Oss en Zwolle, hebben reeds 'tweetalige vwo-scholen' en het zal niet lang duren of de rest van het land volgt. In de zomer van 2003 werd bekend dat in Rotterdam de eerste basisschool overwoog een deel van de lessen in het Engels aan te bieden.

Ook in de wetenschap tel je niet meer mee als je in het Nederlands publiceert. De colleges aan de universiteit zijn voor een deel in het Engels, de opleidingen heten *bachelors* en *masters* naar Angelsaksisch voorbeeld, en je kunt in Utrecht studeren aan een University College. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen spartelt nog wat tegen en publiceert een rapport onder de titel *Nederlands, tenzij...*, maar veel zal het niet baten. De wetenschap moet internationaal, en dat staat vandaag de dag gelijk aan *Engels, tenzij...*

Daarnaast infiltreert het Engels ook ons alledaagse leven. Het aanbod op de televisie bestaat voor een groot deel uit Engelse en Amerikaanse programma's. Verrassend is dat het Engels in reclame niet vertaald wordt, terwijl een verstaanbaar Nederlands of Vlaams dialect onmiddellijk van ondertiteling wordt voorzien.

Wordt het geen tijd om het Nederlands af te schaffen ten gunste van het Engels? In een tijd van globalisering is er toch geen plaats meer voor kleine talen als het Nederlands. Als alle Europeanen bereid zijn om mee te werken, spreekt straks heel Europa één taal, het *Eurengels*. Dat zou ons leven een stuk vereenvoudigen. Het zou de wederzijdse verstaanbaarheid van Europeanen ten goede komen in het leven van alledag, in culturele uitingen, in het bedrijfsleven, het onderwijs en de wetenschap. De gigantische vertaalkosten in Brussel

en elders in Europa zouden er bovendien door worden gedrukt.

Ondanks dit alles is er echter niemand in Nederland die pleit voor de opheffing van onze taal. Zelfs CEO's van internationals in Nederland lijken zich nauwelijks te storen aan het gebruik van Nederlands in hun bedrijf.

ONS NEDERLANDS

We zien in sommige domeinen van het leven het omgekeerde gebeuren. *Penalty's*, *keepers* en *corners* heten al lang weer *strafschoppen*, *doelmannen* en *hoekschoppen*; een *monitor* en een *keyboard* van een computer heten een *beeldscherm* en een *toetsenbord*.

Ook op andere gebieden staat men op de bres voor het Nederlands. Zo eist de hedendaagse samenleving van niet-Engelssprekende immigranten dat zij het Nederlands zo snel mogelijk onder de knie krijgen. Er zijn zelfs voorstellen dat Turkse en Marokkaanse kinderen van wie de ouders geen Nederlands spreken, naar een Nederlandstalige crèche moeten, zelfs al voor ze kunnen praten. De voor de hand liggende gedachte om deze Turkse en Marokkaanse kinderen meteen maar Engels te leren en het Nederlands over te slaan, is nooit serieus onderwerp van gesprek. Ook staat heel Nederland op zijn kop als er een voorstel van buiten Nederland komt om het aantal werktalen in de Europese Unie te reduceren, waaronder het Nederlands.

We stuiten op een paradox: aan de ene kant ruilen we het Nederlands ogenschijnlijk gemakkelijk in voor het Engels, maar aan de andere kant strijden wij voor een goede positie van het Standaardnederlands. De opmars van het Engels kunnen we verklaren uit het economische belang van internationalisering en globalisering. Daar staat de gehechtheid aan 'ons Nederlands' tegenover. Hoewel we onze roemrijke gulden zonder slag of stoot ingewisseld hebben voor de euro, zetten wij ons schrap als er iemand de euvele moed heeft om ook maar een vinger naar onze taal uit te steken.

Hoe is die gehechtheid aan onze taal te verklaren? Heeft dat te maken met de gehechtheid aan Nederland als staatkundige eenheid?

NEDERLANDSE IDENTITEIT

Hoewel veel mensen dat niet onmiddellijk zullen willen toegeven, zijn wij als Nederlanders trots op onze taal. Door Nederlands te spreken, laten we zien dat we behoren tot het kleine, dappere, welvarende landje dat zich ontworsteld heeft aan het water en dat grote wetenschappers, kunstenaars en sporters heeft voortgebracht.

De Nederlandse identiteit is moeilijk grijpbaar. De politicus Frits Bolkestein ziet haar in eigenschappen als moralisme, handelsgeest, planmatige aanpak en vrijheidsbesef. Een optelsom van deze nobele eigenschappen levert echter nog niet onmiddellijk de gemiddelde Nederlander op, en het is ook niet duidelijk of deze eigenschappen ons onderscheiden van een Amerikaan, een Duitser of een Japanner.

Taal voorziet ons van een mogelijkheid om ons te onderscheiden van de meeste andere mensen. Deze sociale functie van taal zien we in vele vormen in de gehele wereld terug. Valt Joegoslavië uiteen, dan valt ook het Servo-Kroatisch uiteen in het Servisch en het Kroatisch (en, voor sommigen, het Bosnisch). Nu worden het Servisch en het Kroatisch door de sprekers ervan als 'verschillende' talen beleefd en gepresenteerd, hoewel zij in taalkundig opzicht niet meer van elkaar verschillen dan de taal van Nederland en die van Vlaanderen. Taalverschillen tussen twee groepen leiden regelmatig tot spanningen, zoals we kunnen zien aan de geschiedenis van de taalstrijd in België.

Deze voorbeelden zijn gemakkelijk uit te breiden tot een lange lijst die getuigt van de innige omstrengeling van taal en identiteit. Maar er is nooit vanzelfsprekend een één-op-éénrelatie tussen taal en identiteit. Een onderscheidende sociale, culturele of etnische identiteit hoeft niet altijd per se een onderscheidende taal als tegenhanger te hebben. Een goed voorbeeld zijn de protestanten en katholieken in Noord-Ierland: beiden hebben het Engels als moedertaal.

Als onze taal de belangrijkste eigenschap is die Nederlanders met elkaar verbindt, is het logisch dat wij die taal hooghouden zolang we waarde hechten aan de Nederlandse identiteit. Die taal moet opgepoetst worden om te kunnen pronken te midden van de andere, meestal grotere talen in Europa. Wie aan het Nederlands komt, komt aan Nederland.

BELLE VAN ZUYLEN EN JOHAN CRUIJFF

Het probleem met het begrip 'identiteit' blijft met dit alles dat het zo moeilijk grijpbaar is. Wat betekent Nederlandse identiteit eigenlijk? Hebben alle Nederlanders dezelfde identiteit en heeft elke Nederlander altijd dezelfde identiteit? Heeft elk individu maar één of heeft hij meerdere identiteiten? Is identiteit een statisch begrip of verandert onze identiteit in de loop van de tijd?

De moedige poging van Bolkestein om een inhoudelijke definitie van onze identiteit te definiëren, suggereert dat er sprake zou zijn van een vrij statische, nationale volksaard. De aanname van zo'n nationale volksaard is echter weinig overtuigend. We komen daarmee niet erg veel verder dan wat platitudes over de Nederlandse handelsgeest, onze tolerantie en de legendarische opgeheven vinger. Dat wij vrijheidsbesef hoog in het vaandel zouden hebben, is niet erg waarschijnlijk, uitgaande van het soms weinig heldhaftige gedrag van Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog of hun opstelling in het voormalige Nederlands-Indië.

Op de keper beschouwd blijft er van de Nederlandse identiteit weinig anders over dan onze taal en een verzameling min of meer toevallige vips. Rembrandt, Erasmus, Huijgens, Belle van Zuylen, Mata Hari en Cruijff zijn een paar van de helden die wij beschouwen als voorwerp van nationale trots. Als onze identiteit mede bepaald wordt door de verzameling volkshelden zal niemand denken dat identiteit statisch is. Wie beschouwt nu nog de militairen Van Heutz en Coen als erflaters van onze beschaving? En wie zal Cruijff over honderd jaar nog als belangrijk voor een nationale identiteit beschouwen? Zelfs de parel van ons internationale verleden en de bron van onze welvaart, de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, wordt heden ten dage met argwaan bekeken.

U HEBT GELIJK

Het is duidelijk dat taal deel uitmaakt van ons identiteitsgevoel. Het gevolg daarvan is dat men in brede lagen van de Nederlandse bevolking vindt dat het noodzakelijk is dat Nederlanders, inclusief taalkundigen, zorgvuldig omgaan met onze taal. Verloedering van de taal is verloedering van onze identiteit.

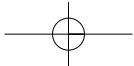
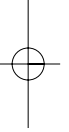
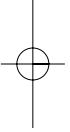
Maar taal is net zo dynamisch als de identiteit die ze uitdrukt. In 1866 klaagde de schrijver Jacob van Lennep dat 'U in den eerste naamval' gelijk staat

aan 'zondigen tegen de Nederduitse spraakkunst'. Een zin als 'U heeft gelijk' was hem een gruwel; je moest zeggen 'Gij hebt gelijk', en *U* mocht alleen gebruikt worden in andere zinsfuncties (bijvoorbeeld in: 'Ik geef U een presentje').

Nog geen honderdveertig jaar geleden was 'U heeft gelijk' een steen des aanstoots, zoals nu 'Hun hebben gelijk' dat is. De gedachte dat de taal als nationale trots zuiver en mooi moet blijven, was ook bij Van Lennep aanwezig, maar hij heeft niet kunnen verhinderen dat momenteel niemand nog aanstoot neemt aan dit gebruik van *U*. Sommige mensen maken zich hooguit zorgen over het verdwijnen van *U*, en dat men iedereen maar met *jij* aanspreekt. Andere mensen vragen zich zorgelijk af of het nu 'U heeft betaald' of 'U hebt betaald' moet zijn. De eerste mededeling valt op een scherpje te lezen als we succesvol gepind hebben. Maar is dat wel correct? Wat betreft betekenis komt *U* het meest overeen met *jij* en *jij* is tweede persoon enkelvoud. Wij zeggen *Jij hebt* en niet *Jij heeft*. Moet het dan ook niet *U hebt* zijn, en niet *U heeft*?

Ons gevoel van identiteit zorgt dat we ons als sprekers aanpassen aan nieuwe omstandigheden. Ingrijpen in taal, of dat nu het bewust tegenhouden van veranderingen is of het bewust propageren van verandering, lijkt weinig of geen effect te hebben.

6. 'Door taalverandering worden onze grote schrijvers ontoegankelijk'

Zeventig jaar geleden jammerde de Arabische taal:

Gaat mijn eigen volk – God vergeve het hun! – mij opgeven voor een taal
die geen banden heeft met de dichtkunst van weleer,
waarin zich de smet van de Europeanen verbreed heeft,
zoals adderspuug zoet water heeft aangetast?

Zo klaagde zij, in de woorden van de Egyptische dichter Ibrāhīm Ḥafīz uit 1930 (in de vertaling van de Arabist Roel Otten). Ook in het Westen wordt al eeuwen tekeergegaan tegen dit soort verloedering; de bekende Romeinse grammaticus Marcus Fabius Quintilianus schreef in de eerste eeuw van onze jaartelling al een heel boek over de teloorgang van het juiste gebruik van het Latijn.

Er zou een dikke bloemlezing van dit soort klachten uit alle tijden en alle culturen kunnen worden samengesteld, maar niemand zou die bloemlezing willen lezen omdat ze zo eentonig zou zijn. Altijd en overal zijn er mensen die klagen dat de taal verloedert.

Er is op de keper beschouwd dan ook geen enkele taal die stabiel gebleven is. Misschien hebben de mensen die klagen over de achteruitgang zich nooit verdiept in de taalgeschiedenis. Het is wel een beetje ironisch dat die klagers zich soms wel beroepen op de geschiedenis – net als Ibrāhīm Ḥafīz noemen ze het een nadeel van al die veranderingen dat de taal 'geen banden heeft met de dichtkunst van weleer'.

EMOTIES

Nederlandse intellectuelen en journalisten menen soms dat het in eigen land net iets erger is dan in andere landen. 'Het is alsof er bij ons [in Nederland] al vanaf het begin van de twintigste eeuw systematisch aan is gewerkt om onze cultuur te vernietigen', schreef Rudy Kousbroek bijvoorbeeld eind 2003, 'met cultuur bedoel ik nu de continuïteit die ons met ons verleden verbindt. Het ideaal is in mijn ogen dat je teksten uit het verleden kunt lezen alsof ze gisteren waren geschreven, zoals dat in het Frans en tot op zekere hoogte in het Duits en zelfs het Engels mogelijk is.' In hetzelfde artikel laat Kousbroek ook weten dat de taal er in Vlaanderen zoveel beter voorstaat, en roept de Nederlanders op 'een voorbeeld te nemen aan België.'

Het is een opmerking die je wel vaker hoort: in Frankrijk en Duitsland zou de taalcultuur op zo'n grote hoogte staan dat men er moeiteloos Molière en Goethe kan lezen, terwijl het de Nederlandse lezer veel meer moeite kost om door te dringen tot het werk van Bredero. Voor het begin van de twintigste eeuw zou dit bovendien anders zijn geweest: toen las men in Nederland wel moeiteloos Bredero. We hebben de indruk dat die mening eerder ingegeven is door emoties dan door een rationele vergelijking van de situatie in de verschillende Europese landen.

Tussen de Nederlandse leescultuur en bijvoorbeeld de Franse of de Duitse lijken inderdaad verschillen te bestaan. Wie een Franse of Duitse boekwinkel binnenstapt, al is het een boekenstalletje op een station, vindt er een betrekkelijk ruim aanbod aan klassieke literaire teksten in pocketuitgaven en vaak voorzien van toelichtingen en commentaren. In Nederland bestaan zulke uitgaven ook, maar ze leiden over het algemeen een kwijnend bestaan. Van het werk van de schrijver die algemeen als de belangrijkste negentiende-eeuwse auteur wordt gezien, Multatuli, is slechts één boek in de handel – behalve *Max Havelaar* is geen enkel werk van hem in een actuele editie te krijgen.

'EN BLOM IS NET AS 'EN MENSCH

Het is echter zeer de vraag of dit iets te maken heeft met de veronderstelde veranderingen van de taal. Misschien heeft de Nederlandse cultuur niet erg veel auteurs van het formaat van Shakespeare, Goethe of Flaubert voortgebracht; schrijvers die na vele eeuwen inderdaad nog iets te vertellen hebben

aan grote groepen lezers. In de Nederlandse boekwinkel liggen de laatste decennia juist opvallend veel boeken uit vorige eeuwen, maar dan wel geschreven door buitenlandse schrijvers, al dan niet in vertaling.

Ook de gedachte dat de Belgen ons hierin tot voorbeeld kunnen zijn, lijkt niet gebaseerd op feiten. Er is ons geen onderzoek bekend waaruit blijkt dat Vlamingen meer Vondel of Gezelle lezen dan Nederlanders.

Wie een schrijver als Multatuli leest, of Hildebrands *Camera obscura*, of een willekeurige andere auteur die zijn best heeft gedaan enigszins natuurlijke dialogen te schrijven, merkt al snel dat het echte, levende, gesproken Nederlands helemaal niet zo veel veranderd is. In de *Camera obscura* wordt bijvoorbeeld zo gepraat: "En blom, meheer Kegge; dat zeg ik altijd; 'en blom is net as 'en mensch. As ik jou je hart uit je gemoed snij, dan kan je ommers ook niet in 't leven blijven? Daar zit 'et 'em as 't ware maar in... Wat zeg jij, meheer?" En in de geschiedenis van Woutertje Pieterse laat Multatuli zijn personages zo praten: 'Skenkerissin, Trui! – Ja, fre Stotter, nou je hier bent, mô-je meedrinken, 't wort je f'n harte chechunt, mens! – Pietje, feeg de tafel 'r 's of... só, as 'n meit... en cha nou 'r 's kyke na de kleintjes, en sech dâ-k se nie hore mot.' Dat zijn zinnen die je nu nog vrijwel ongewijzigd dagelijks om je heen zou kunnen horen.

Ook voor het overige is Multatuli een schrijver die zeer leesbaar Nederlands schrijft. Het lijkt onmogelijk een objectieve maat te bedenken volgens welke een willekeurige bladzijde van Zola toegankelijker zou zijn voor een Fransman dan Multatuli voor een Nederlander.

EEN DODE TAAL

De inderdaad veel conservatievere Franse schrijftaalnorm (waarin men eeuwenlang werkwoordsvormen schreef die niemand in het dagelijks leven nog gebruikte) heeft bovendien in de loop van de twintigste eeuw veel verzet ontmoet. De 'banden met de dichtkunst van weleer' zorgden ervoor dat de afstand met de taal van alledag voor sommige schrijvers onacceptabel groot werd. Dit waren niet de minsten. Een schrijver als Queneau (wiens boek *Stijloefeningen* in het Nederlandse vertaald werd door Kousbroek) heeft zich er sterk voor gemaakt om 'de continuïteit die ons met het verleden verbindt' in taalzaken te verbreken. In zijn essaybundel *Bâtons chiffres et lettres* schreef hij (in onze vertaling): 'Het Frans is een dode taal – die nog heel wel enkele honderden jaren

gebruikt kan worden, zoals het Latijn, en zoals het Latijn ook nog gebruikt wordt dankzij de mazzel dat het door de paus geadopteerd is als een privé-idioom.' Zelf wilde Queneau niet schrijven in die dode taal. Hij verkoos een 'neo-Frans' waarin alles wat 'onzuiver' was in het klassieke Frans ineens correct zou worden. Dat klassieke Frans mocht dan worden 'ingebalsemd'. Ook schrijvers als Céline en – recenter – Houellebecq of Beigbeder zijn zich steeds meer gaan toeleggen op het schrijven van een moderner Frans.

Meer in het algemeen begint sinds het midden van de twintigste eeuw het verzet tegen het enorme eenheidsdenken in de Franse taalpolitiek te groeien. Sinds de Franse Revolutie zijn in Frankrijk regionale minderheidstalen als het Bretons, het Baskisch en het Occitaans soms bloedig onderdrukt, omdat elke Franse burger geacht werd hetzelfde, klassieke Frans te spreken. Frankrijk is ook een van de weinige westerse landen die een bepaling over de taal heeft opgenomen in de grondwet. Pas sinds enkele jaren is deze houding aan het veranderen en raken de Franse bestuurders ervan overtuigd dat enig respect voor taalvariatie de bodem onder de Franse staat niet zal wegslaan.

HAAR NEUS LEEFT

Uitgerekend Multatuli, de enige nog wél gelezen Nederlandse schrijver uit de negentiende eeuw, heeft zich net als zijn latere Franse collega's krachtig verzet tegen alle strakke taalnormen die in zijn eigen tijd door schoolmeesters gepropageerd werden. 'Ik leg my toe op 't schryven van levend Hollands', schrijft hij in een van zijn bekendere Ideeën (nummer 41), 'maar ik heb schoolgegaan.' In het minder bekende Idee 40 dat hieraan voorafgaat, schreef hij bovendien:

'In elke levende taal is een gedeelte dood. "Die vrouw heeft een vlek op haar neus." *Haar neus* leeft.

"Waar moet ik die tafel zetten? Zet haar in den hoek." *Haar* is dood. Zo is er veel dat ik wou uitknippen als dorre takken. 't Geeft ruimte, licht, leven, aan de groene.'

In een voetnoot bij dit Idee merkte de schrijver later op: 'We hebben nu eenmaal in 't hollandsch geen vrouwelyk geslacht voor levenlooze zaken. Waartoe dan dit altyd voorgewend in ons schryven? 't Is onwaarheid, als 'n auteur iemand, van de zon sprekende, zeggen laat: zy gaat op.' Hollanders als Multa-

tuli voelden – anders dan de sprekers van sommige andere Nederlandse dialecten – het verschil tussen mannelijk en vrouwelijk geslacht in de taal niet meer aan en moesten in een woordenboek opzoeken dat tafel vrouwelijk was. Dat belemmerde het schrijven van levend Hollands.

Multatuli zorgde ervoor dat de teksten die door auteurs vóór hem geschreven waren ouderwets leken. Juist die taalbaldadigheid maakt hem nu nog zo leesbaar. Dat maakt het enigszins paradoxaal om nu te verlangen dat wij onze taal ongewijzigd houden, juist om Multatuli te kunnen blijven lezen. Bovendien, hoeveel last heeft een lezer ervan dat Multatuli in het aangehaalde Idee schrijft ‘zo is er veel dat’ terwijl de meeste hedendaagse taalgebruikers zouden zeggen ‘zo is er veel *wat*’? Of dat hij schrijft ‘den hoek’, terwijl wij die naamval op het lidwoord inmiddels ook in de spelling zijn kwijtgeraakt?

EEN HISTORISCH DIALECT

Hoe komt het dan dat zelfs van Multatuli nog maar zo weinig werk in de handel is? Waaraan moet de onmacht van de Nederlandse lezer om oudere Nederlandse teksten te kunnen begrijpen, dan geweten worden? De oorzaak zou weleens precies de schoolmeesterij kunnen zijn, het benepen vasthouden aan de officiële norm die een schrijver als Multatuli zo verafschuwde en waarvan moderne stukjesschrijvers als Kousbroek zo houden.

Om van een verhaal of een gedicht van vroeger te genieten, moet je allereerst leren accepteren dat die tijd in allerlei opzichten *anders* was – inclusief de taal. Het Nederlands van de negentiende en zelfs van de zeventiende eeuw was helemaal niet zo vreselijk verschillend van het Nederlands van nu, maar verschillen waren er natuurlijk wel. Het negentiende-eeuws en het eenentwintigste-eeuws Nederlands zijn als het ware twee dialecten van dezelfde taal. Wie niet schrikt van een ander dialect, hoeft ook niet te schrikken van een tekst waarvan de spelling, de grammatica of de woordkeus net even anders is dan die van de *Staatscourant*.

Is het in dat licht opmerkelijk dat er juist in de Franse, centralistische cultuur nog relatief veel oude teksten gelezen worden? Juist voor dat ene, historische dialect van het Frans bestaat groot respect. Taalgebruikers spreken het niet, moderne schrijvers willen er niet meer in schrijven, maar op school leren leerlingen nog altijd het klassieke Frans.

7. 'Wie niet kan spellen, beheerst zijn moedertaal niet'

'Peinzende treinreizigers worden heden ten dage in hun gecapitonnerde coupés frequent lastiggevallen', luidt de eerste zin van het Groot Dictee der Nederlandse Taal in 2002, zoals altijd voorgelezen door een zorgvuldig articulerende Philip Freriks. Op taalgebied is dit dictee voor velen het hoogtepunt van het jaar. Voor de Nederlandse deelnemers is het teleurstellend dat zij er de laatste jaren maar nauwelijks in slagen om het erepodium te halen bij dit internationale en druk bekeken televisie-evenement. De laatste Nederlandse die de eerste plaats haalde in de categorie 'prominenten', was in 1998 toenmalig minister Els Borst. Bij de echte winnaars waren er in de laatste vijf jaar (1998 tot en met 2002) voor Nederlanders een gedeelde derde plaats in 2002 en een eerste plaats in 1999. De overige dertien ereplaatsen gingen naar Vlamingen. De constatering dat Vlamingen de Nederlandse taal beter dan de Nederlanders beheersen, lijkt onvermijdelijk.

Maar wat wordt hier getoetst? Het Groot Dictee gaat niet om de taal zelf, dat wil zeggen de betekenis of de grammaticale vorm, maar uitsluitend om de spelling. Een dergelijk dictee is tenslotte niet bedoeld om te controleren of men weet wat 'gecapitonnerde' betekent of dat men inziet dat *lastigvallen* een scheidbaar samengesteld werkwoord is waarbij het voorvoegsel *ge-* van de voltooide tijd midden in het werkwoord terecht komt. Het gaat hier om lange *ij* of korte *ei*, om *q* of *kw*, om een dubbele *n* of een enkele, om *'s* of *-s*. Geen van deze dilemma's correspondeert met enig verschijnsel in de gesproken standaardtaal.

Is spelling dan niet een onderdeel van de taal? Dat is zeer de vraag. De meeste mensen zullen onmiddellijk inzien dat het notenschrift met de dubbele

balk, de g-sleutel en de kruizen of mollen geen onderdeel uitmaakt van de muziek. Het klinkt wonderlijk om te zeggen dat de muziek van Brahms zo mooi is omdat Brahms zo weinig fouten maakte in de notatie van zijn symfonieën. Als Brahms zijn muziek in *klavarskribo* had genoteerd, gebruik had gemaakt van verticale notenbalken of zijn noten alleen op cassette had opgenomen, zou dat geen verschil hebben gemaakt in de kwaliteit van zijn muziek. Zo kunnen we ook zeggen dat spelling een manier is om taal te noteren en dus niet zelf deel uitmaakt van de taal. De kwaliteit van iemands taal heeft dan niets te maken met het aantal spelfouten dat hij of zij maakt.

NOOIT GOED GEWEEST IN TAAL

Dit perspectief op spelling strookt niet erg met de gebruikelijke visie op taal. Onderwijzers op de basisschool besteden veel tijd aan het vak 'Taal'. Een groot deel van deze tijd wordt besteed aan leren spellen. Een schatting is dat in het totaal meer dan een volledig schooljaar op de basisschool wordt uitgetrokken om goed te leren spellen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel mensen spelling zien als de essentie van taal. Als taalkundigen krijgen wij regelmatig de volgende, in vloeiend Nederlands uitgesproken, volkomen grammaticale zin te horen: 'Ik ben nooit goed geweest in taal.' Nooit zal je eens horen 'Ik ben goed nooit geweest in taal', 'Ik ben geweest nooit goed in taal' of 'Ik nooit heb geweest goed in taal.'

De taal zelf – de uitspraak, de woordenschat, de woordbouw, de zinsbouw en de betekenis – krijgt inmiddels weinig aandacht. Kinderen die op de basisschool komen, hebben hun moedertaal al vrijwel geheel onder de knie. Niet door kwalitatief hoogwaardig taalonderwijs, maar al spelend in de box of op de crèche. Grammaticaregels zoals de vorming van de verleden tijd van sterke werkwoorden, de keuze van het hulpwerkwoord (hij *is* gevallen, maar hij *heeft* gestudeerd) of de klemtoon van samengestelde woorden (op het eerste deel in *huisdeur* op het tweede deel in *doodziek*) zijn heel moeilijk precies op te schrijven. Toch vormen deze regels voor kinderen van zes jaar geen probleem meer. In relatief korte tijd lukt het hen bovendien tienduizenden woorden in hun hoofd op te slaan. Vrijwel alle kinderen lijken in staat om deze indrukwekkende prestatie in ongeveer dezelfde tijd en zonder problemen tot een goed einde te brengen, en dat alles zonder enige vorm van gericht onderwijs en onafhankelijk van hun intelligentie.

Leren spellen is iets geheel anders. Geen kind gaat uit zichzelf, zonder gericht onderwijs, spellen. De meeste kinderen leren het pas als ze zes jaar zijn, dus als ze de meeste grammaticaregels al spelenderwijs onder de knie gekregen hebben. Er bestaat een verband tussen intelligentie en spelvaardigheid. Kinderen hebben veel moeite om de juiste spelling te leren en het aantal achterblijvers is hoog.

PROBLEMEN MET SPELLEN

Het is duidelijk dat er verschil gemaakt moet worden tussen de (spreek)taal en de spelling, als het op leren aankomt. Nu zouden we natuurlijk kunnen denken dat de moeilijkste klus voor het laatst bewaard blijft: je begint op dansles ook niet met de tango. Toch is er geen reden om te denken dat de grammatica en de woordenschat makkelijker te leren zouden zijn dan de spelling.

Om te leren dat de verleden tijd van *lopen* uitgesproken wordt als *liep*, moet een kind eerst weten wat verleden tijd is, vervolgens dat er een regelmatig proces is voor de vorming van de verleden tijd dat de vorm *loopte* zou opleveren, om ten slotte vast te stellen dat de verleden tijd van *lopen* niet volgens het regelmatige proces van zwakke werkwoorden wordt gevormd, maar de onregelmatige, sterke vorm *liep* krijgt toegewezen. Daarmee vergeleken is het leren van de spelling van het woord *liep* kinderspel.

Als je het woord 'gecapitonneerd' niet kent, zul je het moeten leren. Je hebt daarbij geen enkel houvast, want vorm en betekenis zijn volstrekt willekeurig aan elkaar gekoppeld. Het woord had net zo goed, of misschien wel beter, 'gekussend' kunnen zijn. Heb je eenmaal het woord in je hoofd, dan is een deel van de spelling voorspelbaar. Het is onmogelijk om het woord *gecapitonneerd* te spellen als 'koe'.

Waarom hebben we dan toch zo'n moeite met spellen? Daar zijn verschillende redenen voor te geven. Een van de grootste problemen is dat onze spelling een regelmaat suggereert die er in veel gevallen maar gedeeltelijk is. Zo bestaat er in het gesproken Standaardnederlands geen verschil tussen *ei* of *ij* of tussen *au* of *ou*. De spellingregels dwingen ons om uit ons hoofd te leren dat het woord *trein* met 'ei' wordt gespeld en *fijn* met 'ij'. Dat heeft tijd nodig. Voor volwassen schrijvers van het Nederlands levert *trein* over het algemeen geen probleem op, maar een weinig voorkomend woord als *paladijn* wordt al moei-

lijker, terwijl het woord *weids* uit het Groot Dictee 2002 heel wat fouten heeft opgeleverd.

Een ander probleem is de ingewikkeldheid van de regels. Zouden we de klanken *oo* en *p* in de standaardtaal altijd schrijven als 'oo' en 'p', dan zou het leren spellen gemakkelijker zijn dan nu. Wij spellen nu *oo* als 'oo' in een gesloten lettergreep als in het woord *knoop*, maar als 'o' in een open lettergreep als in *kno-pen*, terwijl we voor de *p*-klank de letter verdubbelen bij *knop* – *knop-pen*. Kinderen hebben een feilloos gevoel voor regelmaat en spellen de eerste jaren van de basisschool dan ook: *knoop* – *knoope* en *knop* – *knope*; *oo* schrijf je als 'oo' en *p* als 'p'. De meeste kinderen laten daarbij de in de standaardtaal onhoorbare *n* weg.

Een derde probleem betreft de werkwoordspelling. Bij het spellen van het woord *gebeurT* of *worT* waarbij de *T* staat voor de klank *t* en de correcte schrijfwijze wordt opengelaten, wordt de schrijver niet geholpen door woordbeeld of spellingsregels. De keuze tussen *gebeurt* en *gebeurd* of tussen *wordt* en *word*, wordt uitsluitend bepaald door grammaticale regels die men in de spelling heeft opgenomen. Er is waarschijnlijk geen schrijver die deze regels altijd feilloos hanteert. Ook de samenstellers en de jury van het dictee vallen ongetwijfeld te betrappen op het onzorgvuldig toepassen van deze regels.

'BESSENSAP' EN 'BESSEJAM'

Vormt de redenering dat spelling een misschien wel te complexe samenwerking is van spellingsregels, woordbeeld en grammatica een pleidooi om de spelling te wijzigen? Anders dan de grammatica of de woordenschat van een taal kan de spelling tot op zekere hoogte 'van hogerhand' worden aangepast. Dit komt doordat de spelling bestaat uit een geheel van afspraken, en deze afspraken kunnen worden gewijzigd. Hoewel het niet waarschijnlijk is, zou de Nederlandse regering, als ons land door Chinezen bezet is, kunnen besluiten om het Nederlands te gaan schrijven met Chinese karakters. Onze taal zou daardoor niet veranderen. De Turken hebben zoiets ongeveer honderd jaar geleden meegemaakt. Atatürk besloot toentertijd dat het Turks voortaan niet langer in Arabisch schrift, maar in aangepast Romeins schrift moest worden geschreven, omdat hij dit moderner vond.

De overheid kan ook besluiten om bijvoorbeeld de spelling van *ei/ij* en

ou/au te vereenvoudigen. Voor taalgebruikers die de spelling van het Nederlands goed onder de knie hebben, betekent de vervanging van *trein* door *trijn* of van *kopen* door *koopēn* een overbodige en lastige wijziging. Zij moeten zich een nieuw woordbeeld eigen maken. Bovendien kost de invoering veel geld, omdat bestaande teksten moeten worden omgespeld. Voor taalgebruikers die de schrijftaal nog moeten leren beheersen, zoals kinderen en anderstaligen, zouden de genoemde wijzigingen een aanmerkelijk voordeel kunnen opleveren. Een versimpeling die niet tot verarming leidt, zou voor deze groepen een uitkomst zijn. Omdat de ervaren spellers 'de macht hebben', is het niet waarschijnlijk dat de overheid zal besluiten tot dit soort ingrijpende wijzigingen.

Hoewel sommige mensen daar anders over denken, is de Nederlandse spelling in de afgelopen eeuw slechts minimaal veranderd. Wie een boek uit 1904 openslaat, kan dat onmiddellijk zelf vaststellen. De opwinding over spellingsverandering is er niet minder om. De meest ingrijpende verandering van de laatste spellingswijziging (uit het midden van de jaren negentig) betreft de zogenoemde tussen-*n*: sinds enkele jaren spelt degene die zich aan het *Groene Boekje* houdt, *pannenkoek* met een tussen -*n*. Voor die tijd was er decennialang verwarring of het nu *bessesap* of *bessensap* moest zijn; meestal ging die discussie over de vraag of je van één bes sap kunt maken. De beslissing werd per woord genomen; volgens het toenmalige *Groene Boekje* was het *bessesap* en *bessenjam*.

Om aan deze schijnbare willekeur een einde te maken, gaf de overheid aan een spellingcommissie de opdracht om een beter systeem te ontwerpen. Deze commissie kwam met het voorstel om overal een tussen -*n* te schrijven, met een heel ingewikkeld stelsel van uitzonderingen, volgens hetwelk het eerste lid van een samenstelling juist weer geen tussen-*n* krijgt als het verwijst naar een unieke persoon of zaak (*Koninginnedag zonnwijzer*), als het op een stomme -*e* eindigt en een meervoud heeft dat op een -*s* eindigt (*gedachte-streepje* omdat sommige mensen *gedachtes* zeggen), als het een samenstelling is van een dierennaam en een plantennaam (*paardebloem*), enzovoorts. Toch zijn de meeste mensen na enig gemor *pannenkoek* gaan schrijven. We hebben zelfs al geconstateerd dat er mensen zijn die nu *pannenkoek* gaan zeggen, omdat ze veronderstellen dat die -*n* behoort tot de beschaafde uitspraak. Dit is daarmee een van de weinige taalveranderingen die veroorzaakt zijn door een commissie.

De conclusie van dit alles is dat grote veranderingen onhaalbaar zijn en

dat kleine veranderingen vaak geen verbeteringen zijn. Het lijkt daarom verstandig om de discussie over spellingsverandering te stoppen en de spelling voorlopig maar niet te veranderen.

VLAMINGEN EN SPELLING

De vraag waarom Vlamingen beter zijn in taal dan Nederlanders moet dus worden vervangen door de vraag waarom Vlamingen beter zijn in spelling. Het antwoord op die vraag is niet simpel. Voorzover wij weten, is daar geen onderzoek naar gedaan. Toch kunnen we een aantal redenen bedenken.

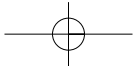
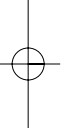
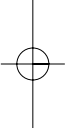
De eerste reden zou kunnen zijn dat het Vlaamse onderwijs anders is ingericht dan het Nederlandse onderwijs. Leren spellen is in hoge mate woordbeelden in je hoofd stampen, en het is niet onmogelijk dat daar in het Vlaamse onderwijs meer ruimte voor is.

Een andere reden zou de taalstrijd in België kunnen zijn. Frans en Nederlands zijn daar voortdurend in concurrentie. In Vlaanderen is het Nederlands een markeerder van een Vlaamse identiteit, op een manier waarop men dat in Nederland niet kent. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat Vlamingen meer tijd en zorg besteden aan de 'buitenkant' van hun taal, en spelling behoort tot deze buitenkant.

Een belangrijke rol speelt mogelijk ook de 'dicteecultuur' die in België heerst. Veel meer dan in Nederland bestaan er in Vlaanderen dicteeclubs. De leden van deze clubs oefenen gezamenlijk dictees en wisselen tips en trucs uit om het *Groene Boekje* te bestuderen. De winnaars van het Groot Dictee komen vaak voort uit deze dicteeclubs.

Belgische deelnemers aan dit dictee lijken hun taak over het algemeen veel serieuzer te nemen dan de Nederlandse. Ook prominente Vlamingen oefenen soms weken van tevoren de moeilijkste woorden, terwijl hun Nederlandse tegenhangers min of meer op de bonnefooi naar de opnamen gaan. Als deze verklaring opgaat, zou de gemiddelde Vlaming niet beter moeten spellen dan de gemiddelde Nederlander.

Hoe het ook zij, 'het robuuste bakelieten telefoontoestel en de somtijds langverbeide conversatie zijn verdrongen door te veel geë-mailde larioek en mobiel gewauwel, waarop meestentijds geen peil valt te trekken.'

8. 'Wie niet volgens de norm spreekt of schrijft, minacht zijn publiek'

Jan Peter Balkenende heeft het ook niet makkelijk. Sinds hij aantrad als minister-president is er kritiek op zijn taalgebruik. 'De mp blijkt te lijden aan het voorzetselvirus', schreef de taalkundige René Appel bijvoorbeeld, 'waar half Nederland zo ongeveer mee is besmet ("een vraag *naar* of *richting* de sociale partners" in plaats van "*aan* de sociale partners")'. Appel is niet de enige die zich ergert. Op het internet is een 'Balkenendepraatgenerator' te vinden, waarmee de gebruiker eindeloos zinnen kan vormen als 'Als het gaat om vragen op het gebied van normen en waarden is het van belang te stellen dat wij ook zouden zeggen: het is ernstig, we betreuren het, maar het kan niet zo zijn dat je ineens een terugtrekkende beweging maakt.' We krijgen de indruk dat de maker van deze generator niet gedreven wordt door bewondering.

Over de manier waarop Balkenende zijn woorden uitspreekt, raken sommige mensen al helemaal niet uitgeklaagd. De journalist Jan Kuitenbrouwer parodieerde: 'Tis tuuk zo dat de kistendeemkatie tijdlang moeik gat heeft, waarnenbeetje uit de gratie, tans zo leek het, maaiziet, dat wneer je met een dúík verhaal komt, mensen breid zijn drin meetgaan.' En de hoogleraar Nederlandse letterkunde Marita Mathijssen citeerde uit een radio-interview: 'Wanneer iemand kwaficaties gebruikt als "u duikt weg voor de vranwoorlijkheid", "u beschadigt het koolijk huis", dan raakt me dat.'

Voor dit soort klachten valt op het eerste gezicht wel iets te zeggen. Een politicus die zo onduidelijk spreekt dat een deel van zijn publiek hem niet of met moeite kan verstaan, vervult zijn democratische plichten niet naar behoren. Een minister-president die tijdens interviews de tijd van zijn landgenoten verdoet met allerlei loze zinswendingen, kan beter opstappen.

VRANTWOORDEKEID

Toch is de kous daarmee niet af. Op wie Appel, Kuitenbrouwer, Mathijssen en de maker van de Balkenendepraatgenerator bij de vorige verkiezingen precies gestemd hebben, weten we natuurlijk niet, maar over het algemeen lijkt het taalgebruik van de premier zijn politieke medestanders minder te deren dan zijn tegenstanders. Nooit hoor je iemand beweren: 'die Jan Peter Balkenende vind ik een prachtkerel, met zijn beleid ben ik het ook helemaal eens, maar het feit dat hij het woord *vranwoorlijkheid* zo mal uitspreekt ergert me mateloos'

Bovendien is voor het doel waarvoor Balkenende zijn taal gebruikt, de vorm die hij kiest kennelijk effectief genoeg. Bij de parlementsverkiezingen van 2002 en 2003 heeft Balkenende ervoor gezorgd dat zijn partij de grootste werd. Hij heeft dat voor een belangrijk deel bereikt door te praten, omdat dit nu eenmaal een van de belangrijkste onderdelen is van het werk van een politicus. Zijn taalgebruik munt misschien niet uit door zorgvuldigheid, kennelijk is het wel succesvol. Wat de een afstoot, trekt de ander aan.

Ook is het maar helemaal de vraag of het taalgebruik van Balkenende wel zo afkeurenswaardig is. Laten we ons concentreren op het aspect dat de meeste aandacht trekt: de uitspraak. Mathijssen noemt als belangrijkste kenmerk 'dat elke onbeklemtoonde lettergreep ingeslikt wordt'. Uit de voorbeelden die Mathijssen zelf geeft, blijkt dat deze beschrijving verre van nauwkeurig is. Zo wordt in *vranwoorlijkheid* (het artikeltje van Kuitenbrouwer had hetzelfde woord als titel, maar dan geschreven als *vranwoordekeid*, het betreft hier nu eenmaal een geliefkoosd woord van de geplaagde premier) de onbeklemtoonde lettergreep *ver* niet helemaal weggelaten: de *v* en de *r* zijn blijven staan, zoals in het woord *koolijk* de hele onbeklemtoonde lettergreep *-lijk* ook niet weggevallen is. Kennelijk spreekt Balkenende niet alleen de beklemtoonde lettergrepen van elk woord uit, maar ook het begin (*vr-*) en het einde (*-lijk*). Dat blijkt ook uit de parodie van Kuitenbrouwer, met woorden als *duik* (voor *duidelijk*) in plaats van alleen de beklemtoonde lettergreep *dui*.

EEN BEZOEK AAN DE TANDARTS

Enkele jaren geleden voerde de taalkundige Mirjam Ernestus aan de Vrije Universiteit Amsterdam een onderzoek uit naar de informele uitspraak van het Nederlands, de manier waarop Nederlanders hun taal spreken als ze niet hun

best doen om dit zo 'correct' en 'precies' mogelijk te doen. Zij zette hiervoor steeds een tweetal bekenden bij elkaar die ze met elkaar liet praten. Die gesprekken nam ze op, om ze later nauwkeurig uit te schrijven en zo te kunnen bestuderen.

Als je mensen een microfoon onder hun neus houdt terwijl ze aan het praten zijn, gaan ze onwillekeurig op hun woorden en hun uitspraak letten. Ze articuleren dan nooit meer zo natuurlijk als ze zonder microfoon zouden doen. Dat is een beroemd probleem in het taalkundig onderzoek: door spontaan taalgebruik te bestuderen, wordt het vanzelf minder spontaan. Ernestus loste het probleem onder andere op door de sprekers te vragen om te praten over onderwerpen die bij vrijwel iedereen emoties losweken; een bezoek aan de tandarts bijvoorbeeld.

Ernestus zocht haar sprekers onder studenten en hoogleraren – het soort mensen van wie je mag verwachten dat ze Standaardnederlands spreken en tandartsen bezoeken. Toch vond ze onder hen precies hetzelfde soort verkortingen als veel mensen bij Balkenende constateren. Zo bleek vrijwel niemand de woorden *eigenlijk* en *ongeveer* met drie lettergrepen uit te spreken. In plaats daarvan zeiden veel mensen [eik] en [offeer]. Ook hier werden dus weer precies het begin en het einde van de oorspronkelijke woorden uitgesproken, en de beklemtoonde klinkers. Uit experimenten blijkt dat dit ook de klanken zijn die mensen het best onthouden, en die het meest behulpzaam zijn bij het onthouden van woorden. (Eind 2003 circuleerden op het internet de zogenaamde resultaten van een onderzoek van de 'Unvisersietit van Cmabidrg'e' dat teksten nog steeds leesbaar waren als je de letters door elkaar haalde. De berichtjes lieten de juistheid van de onderzoeksresultaten zien, doordat ze zelf alle letters door elkaar haalden. Hoewel dat onderzoek voor een groot deel verzonnen was, zat er een kern van waarheid in die berichtjes; en bleven de eerste en de laatste letters van elk woord op hun plaats staan.)

VERKORTINGSDRIFT

We zouden een verklaring voor de overeenkomsten tussen de manier waarop onze premier praat en de manier waarop de deelnemers aan deze experimenten dat deden, kunnen zoeken in het feit dat die deelnemers voor een belangrijk deel verbonden waren aan de Vrije Universiteit, waaraan Jan Peter Bal-

kenende in de tijd van het onderzoek ook verbonden was. Hij had zo een van Ernestus' proefpersonen kunnen zijn. Men zou daarom dat inslikken van lettergrepen kunnen zien als een eigenaardigheid van het personeel van die ene universiteit, of van het gereformeerde deel van onze bevolking.

Die voorstelling van zaken is niet erg waarschijnlijk. In feite zegt *iedere* Nederlander in bepaalde omstandigheden [eik] en [offeer]. Bij een willekeurige vergadering gaan dat soort afkortingen over tafel zonder dat het iemand opvalt. Sterker nog, als iemand doorlopend alle lettergrepen van die woorden uit zou spreken, zou hij opvallen als enigszins geaffecteerd. Ook mensen die van zichzelf beweren dat ze nooit zo slordig praten, kun je tot dit soort uitspraken verleiden. Als je maar over de tandarts begint.

Beginnen de mensen dus steeds slordiger te articuleren? Dat weten we niet. In de eerste plaats zijn er in het verleden geen tests gedaan als die van Ernestus. Er zijn wel radio-opnames en toespraken op band gezet, maar het taalgebruik daarop is vrijwel altijd enigszins plechtstatig: de sprekers vergaten nooit dat ze een microfoon voor hun neus hadden. De omgangstaal van het dagelijks leven van vijftig jaar (of langer) geleden is dus verdampt.

We weten wél dat woorden in het Nederlands al eeuwen de neiging hebben om korter te worden. Eén of twee lettergrepen is een ideale vorm voor een Nederlands woord. Eeuwen geleden leenden onze voorouders het woord *cellarium* uit het Latijn; tegenwoordig zeggen we *kelder*. Die verkortingsdrift knaagt kennelijk nog steeds aan onze woordenschat. Bovendien heeft in het dagelijks leven niemand last van al die verkortingen. Veel mensen weten niet eens dat ze regelmatig [eik] en [offeer] horen en zeggen. Pas als een christen-democratisch minister-president het begint te doen in interviews, beginnen mensen het te horen. En als columnisten het dan ook nog opschrijven, wordt die verkorting helemaal een steen des aanstoets.

COMPROMISSEN

Taalkundigen die de klankvorm van woorden bestuderen, zien de taal als een groot krachtenveld met grofweg twee soorten krachten. Aan de ene kant zijn er conservatieve krachten, die ervoor zorgen dat we woorden zo veel mogelijk willen uitspreken zoals we ze in ons hoofd hebben zitten. Aan de andere kant zijn er krachten die de vorm van elk woord zo eenvoudig mogelijk willen maken.

Enigszins vereenvoudigd zou je het ene type kracht kunnen zien als voordelig voor de luisteraar: als we alle woorden uitspreken zoals ze in ons hoofd zitten, begrijp je beter wat we bedoelen. Het andere soort kracht is daarentegen duidelijk voordelig voor de spreker: hoe eenvoudiger een woord is, des te minder moeite hoeven we ervoor te doen om het uit te spreken. Voor de luisteraar is het het makkelijkst als je elke klank in *eigenlijk* apart uitspreekt; voor de spreker als je elk woord omvormt tot *tata*.

Zo bezien is praten compromissen sluiten. Je probeert de luisteraar duidelijk te maken welke woorden je uitspreekt, en het jezelf als spreker zo gemakkelijk mogelijk te maken. Waar je het compromis precies legt, hangt af van de situatie. In plechtige omstandigheden en bij een hooggeschat publiek zal een spreker zijn luisteraars meer tegemoet willen komen dan bij moeder op de bank.

Offeer en *vrantwoordekeid* zijn dit soort compromissen. Je zegt precies genoeg om tegelijk begrijpelijk te zijn en niet allerlei overbodige bewegingen te maken met je spraakorganen. De critici van Balkenende vinden kennelijk dat de premier zijn compromissen verkeerd kiest. Ze vinden dat hij de taalcrachten die in het voordeel van de luisteraar zijn wat zwaarder zou moeten laten wegen.

SPREEKTEMPO

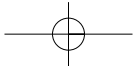
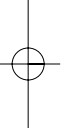
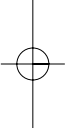
Het lijkt tegenstrijdig dat de man die als geen ander voor het herstel van normen en waarden staat, zelf bekritiseerd wordt op grond van taalnormen; dat iemand die er door tegenstanders van wordt verdacht dat hij de stijfheid van de jaren vijftig wil terugbrengen, zelf een taal hanteert die door velen als onzorgvuldig wordt gezien. Misschien is dat dan ook precies de reden waarom mensen zich meer opwinden over het taalgebruik van Balkenende dan men indertijd deed over het taalgebruik van Joop den Uyl, die het in radio-interviews ook hoorbaar had over [potiek] en [sjaaldeemksie] als hij *politiek* en *sociaal-democratie* bedoelde (Den Uyl was van huis uit overigens ook gereformeerd).

We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat Balkenende in de loop van de anderhalf jaar dat hij als minister-president werkt, gaandeweg minder is gaan verkorten. Dat komt waarschijnlijk niet doordat hij op spraakles gezeten

heeft (dat is bij ons weten niet het geval), of doordat hij meer respect voor zijn publiek heeft gekregen (daar weten we niets van), maar vooral doordat hij wat rustiger is gaan praten. Want behalve het niveau van formaliteit van een bijeenkomst, is natuurlijk ook het spreektempo van belang: hoe sneller iemand praat, des te meer klanken hij zal inslikken.

Mogelijk is de minister-president na de voorafgaande turbulente periode nu iets rustiger gaan spreken. Met een beetje psychologie van de koude grond: misschien heeft hij zich in zijn eerste jaar wel permanent gevoeld alsof hij bij de tandarts zat en snel weg wilde.

Toch zal Balkenende ook bij herwonnen rust nog af en toe blijven praten over [vrantwoordekeid], omdat iedereen dat nu eenmaal doet. Maar omdat in zijn geval de mensen er extra attent op gemaakt zijn, zal die manier van uitspreken blijven opvallen. Van het stigma van slordig articuleren komt de minister-president van Nederland waarschijnlijk nooit meer af.

9. 'De omroep verloedert de taal'

Pas na de Nederlandse grondwet van 1848 is er een uitspraaknorm gekomen voor het Nederlands. Tijdens de Middeleeuwen bestond er geen Standaardnederlands: iedereen sprak het lokale dialect. Een Nederlandse standaardtaal was ook niet nodig, omdat er geen staatkundige Nederlandse eenheid was. Pas tegen het eind van de Middeleeuwen en in de zestiende eeuw ontwikkelt zich een geschreven standaard, in gang gezet door een revolutionaire uitvinding: de boekdrukkunst. Nog veel later, tegen het eind van de negentiende eeuw, ontwikkelt zich langzamerhand een uitspraaknorm die voor het hele land gold. Deze gesproken standaard was in eerste instantie voornamelijk van belang voor de elite, omdat zij betere mogelijkheden had om te reizen en om contacten buiten de eigen gemeenschap te onderhouden.

In de loop van de twintigste eeuw verspreidde de standaardtaal zich steeds verder, door het onderwijs, door de betere vervoersmogelijkheden en wellicht ook door de radio. Volgens de taalkundige Van der Horst waren er in 1926 25 duizend radioluisterposten in Nederland, in 1930 al 100 duizend. De radio maakte het mogelijk dat elke spreker een soort Nederlands te horen kreeg dat niet in de eigen familie, vriendenkring, dorp of stad te horen was.

Uit debatten in de krant en op radio en tv blijkt dat we de standaardtaal nog steeds enorm belangrijk vinden, net als in het begin van de twintigste eeuw. Bovendien zijn de media vaak onderwerp van kritiek, omdat zij als doorgeefluik voor 'verloederd' taalgebruik dienen, terwijl zij zelf weer het medium zijn om die kritiek te kunnen spuien.

EENHEIDSDENKEN

Waarom vinden we een standaardtaal zo belangrijk? Het spreken van dezelfde taal kweekt een 'ons-kent-ons'- en 'wij-versus-zij'- gevoel; we zijn Nederlanders en spreken dus ook anders dan Engelsen of Duitsers. De standaardtaal heeft daarom minstens net zoveel te maken met de staatkundige eenheid van Nederland en met de beleving van *de* Nederlandse identiteit als het koningshuis of de Nederlandse vlag. Zo is het 'wij'- gevoel verwoord door Ronald Giphart op de Decemberzegels 2003 als 'op het wij-jaar' en 'de liefde van wij'.

Wat betreft taal is dit echter gecompliceerder dan het lijkt. Immers, Vlamingen spreken Nederlands maar zijn geen Nederlander; oudere sprekers die uitsluitend dialect spreken en geen Standaardnederlands zijn Nederlander; Marokkanen, Amerikanen en Turken kunnen de Nederlandse nationaliteit bezitten zonder Nederlands te spreken; Marokkanen en Turken die vloeiend Nederlands spreken, hebben niet altijd een Nederlandse nationaliteit; een spreker met een Nederlandse nationaliteit kan ook in Canada of in Frankrijk wonen en Nederlands spreken.

Om de eenheid van de standaardtaal te bevorderen, vinden veel mensen dat de omroep het voorbeeld moet geven voor de manier waarop sprekers zich in openbare situaties moeten uitdrukken. Nu hoeft gelukkig niet iedereen de troonrede uit te spreken, maar er blijven toch heel wat formele, openbare situaties bestaan waarin we verwachten dat een spreker de standaardtaal spreekt, zoals in bestuur, rechtspraak, onderwijs en wetenschap, en bijvoorbeeld bij rituele handelingen als het doorknippen van een lint of het overhandigen van een koninklijke onderscheiding.

ONBESCHAAFD NEDERLANDS

Volgens schatting sprak slechts drie procent van de bevolking rond 1900-1910 het chique Standaardnederlands. De elite zag het als een ideaal om het 'Algemeen Beschaafd Nederlands' te verspreiden. Zo is bijvoorbeeld bekend dat koningin Wilhelmina op gezag van de regering in de troonrede van 1935 bepleitte: 'dat de zuivere uitspraak van onze taal een voorwerp van regeringszorg zou worden.' De radio werd al snel gezien als een belangrijk medium om die standaarduitspraak te verbreiden. Omroepers werden geselecteerd op hun accentloosheid en dictie. Toch waren er vrijwel onmiddellijk na de opkomst

van de radio ook klachten. In 1938 schreef P.J. Meertens – de eerste directeur van wat tegenwoordig het Meertens Instituut is – bijvoorbeeld: ‘Met de uitspraak van het Nederlands voor onze omroep-microfoon is het werkelijk heel erg gesteld! Twintig jaar later, in 1958, verzuchtte de redactie van het tijdschrift *Onze Taal*: ‘De radio moet het miljoenen naar de zin maken. Toch geloven wij dat het aantal populaire praatjes in onbeschaafd Nederlands zo klein mogelijk gehouden moet worden. Worden ze geheel afgeschaft, dan zullen wij daarover niet treuren.’

Ondanks alle slechte uitspraak die via de radio aangeboden werd, sprak in de jaren veertig van de twintigste eeuw de helft van de bevolking een versie van het Standaardnederlands: dat wil zeggen, ze spraken een soort Nederlands dat redelijk dicht in de buurt lag van de manier waarop andere Nederlanders spraken. Volgens schattingen ligt het aantal standaardtaalsprekers nu rond de tachtig procent. Deze explosieve toename zorgt ervoor dat het veel lastiger is om de norm in de hand te houden. Voor een klein aantal sprekers lukt dat nog enigszins, maar om meer dan dertien miljoen Nederlanders hetzelfde te laten spreken is vrijwel onmogelijk.

ZUIVER NEDERLANDS

Toch is tot ongeveer 1970 geprobeerd om de norm voor de standaardtaal strak te houden. Maar met de Maagdenhuisbezetting en andere roerige gebeurtenissen in de samenleving onderging ook de standaardtaal democratisering. Alle rangen en standen in Nederland namen het woord op radio en tv. Zo is het spreken (en zingen) van dialect inmiddels populair geworden. De adellijke heer die zijn tv-toestel aanzet, hoort lieden spreken en zingen die hij nooit bij zich thuis zou uitnodigen. Vanuit de eigen luie stoel kan iedere Nederlander kennis nemen van het taalgebruik van iedere andere Nederlander. Dat is even schrikken: men wordt geconfronteerd met een soort Nederlands dat niet tot ‘ons-kent-ons’ behoort. De veelgehoorde klacht dat de omroep het Nederlands zou verloederen, komt waarschijnlijk vooral voort uit die schrik. Het taalgebruik van sprekers die niet tot de eigen groep behoren en dat niet lijkt op de strakke norm van de standaardtaal, kan veel ergernis oproepen. Je neemt niet zelf deel aan de gesprekken op radio en tv, en dus heb je meer gelegenheid om het taalgebruik kritisch te beluisteren. In het dagelijks leven is er meestal niet zo veel

tijd om zorgvuldig op te letten op de taal die je hoort. Je bent zelf deelnemer aan het gesprek, je denkt meer na over de inhoud van het gesprek en over je eigen aandeel daarin dan over de precieze manier waarop mensen dingen uitspreken.

Dat is precies de reden waarom volgens velen de omroep en de andere media nog steeds een belangrijke rol in de verspreiding en handhaving van het 'goede' Standaardnederlands moeten vervullen. De omroep kan dit doen door presentatoren en gastsprekers uit te kiezen die 'goed' Standaardnederlands spreken. Het gaat dan vooral om sprekers met min of meer openbare posities in de samenleving, zoals journalisten, leraren, wetenschappers, politici, managers, geestelijken, artsen, burgemeesters, juristen en kunstenaars. Maar deze roep tot 'zuiver Nederlands' gaat voorbij aan het gegeven dat de omroep de taal niet kan verbeteren of verloederen. De omroep loopt niet voorop bij taalveranderingen, noch zijn de media in staat taalveranderingen tegen te houden. De media weerspiegelen wat er in de samenleving gebeurt.

GOOISE MEDIA-UITSPRAAK

De norm bij de Nederlandse omroep is na de Tweede Wereldoorlog zeker losser geworden. In 1993 ontving de tv-presentator Paul Witteman de Groenmantalprijs van de Stichting *Let Op Uw Taal*, die onder meer tot doel heeft het goed gebruik van de Nederlandse taal te bevorderen. De uitspraak van Witteman is zeker niet gelijk aan die van een omroeper uit de jaren dertig, de jaren vijftig of zelfs de jaren zeventig van de twintigste eeuw. In het juryrapport werd Witteman dan ook geprezen als een vertegenwoordiger van wat de jury noemde het 'nieuwe "midden-Nederlands", dat zich in de Nederlandse media aan het vormen is'. Men doelde daarmee op een soort uitspraak die nieuw is, en die in Vlaanderen veel minder wordt gehoord.

Als kenmerkend voor die nieuwe taal noemde de jury onder andere de verdoffing van onbeklemtoonde klinkers (*ek[uh]nomies, pol[uh]tiek*), het weglaten van de eind *-n* na een doffe *e* (*prate, mense*), en het uitspreken van *ee* en *oo* als [eej] en [oow] (*loowpe, weejte...*). 'De heer Witteman slaagt erin,' schreef de jury, 'om de nieuwe Gooise media-uitspraak vlot te gebruiken zonder in slordigheid te vervallen en zonder precies te klinken.' Kennelijk werd door deze jury de bescheiden taalverandering die het Nederlands in de tijd van Witteman had

doorgemaakt, gewaardeerd in plaats van afgekeurd. Dertig jaar eerder had de hoofdredacteur van de radionieuwsdienst, S. Witteboom, zich nog laten ontvallen: 'Ik ben tegenstander van *leze, schrijve* en *rekene* voor de microfoon. Ik voel niets voor *mense, diere* en *dinge* voor de microfoon. Ik vind het bedroevend te horen hoe mensen met een feilloze uitspraak zich ertoe laten brengen, hun spraakbeeld op deze manier te bederven.'

GOOISE R

Opmerkelijk is dat de jury van de Groenman-taalprijs uitgerekend de *Gooise* uitspraak tot de nieuwe mediataal uitriep. Iedere luisteraar weet dat de Nederlandse omroep met het Gooi vervlochten is. Aan de ene kant heeft dat natuurlijk te maken met het hoofdkwartier van de landelijke omroep dat in die streek gevestigd is. Aan de andere kant wordt met 'Goois' niet zozeer het traditionele dialect van boeren en boswachters uit het Gooi bedoeld, maar eerder de uitspraak van een elite die zich gevestigd heeft in de lommerrijke omgeving niet ver van Amsterdam. Het is maar de vraag of het plat Haags net zo succesvol zou zijn geweest als het chique Goois, indien de landelijke omroep in de Schilderswijk was gevestigd.

Een beroemd voorbeeld van de Gooise uitspraak op televisie is het programma 'Kinderen voor kinderen'. Volgens sommige mensen zijn de zangertjes in dat programma er verantwoordelijk voor dat de zogenoemde 'Gooise *r*' uit de monden van steeds meer jongeren in heel Nederland klinkt. Taalkundig onderzoek heeft dit veronderstelde oorzakelijke verband overigens nooit aangetoond: veranderingen in de uitspraak van de *r* in de richting van een 'Gooise *r*' vinden ook in andere (Europese) landen plaats, zonder dat daar ooit een aflevering van 'Kinderen voor kinderen' is uitgezonden.

Naast het Goois worden (lichte) accenten uit andere regio's van Nederland steeds meer getolereerd. Marita Mathijssen kwalificeert in een column in *NRC Handelsblad* (november 2003) de dictie van minister Van der Hoeven als 'prachtig', en zegt daarmee impliciet dat deze uitspraak tot de strakkere norm van het Standaardnederlands behoort. Toch kan iedere Nederlander horen dat de minister uit Limburg komt. Daarentegen is de uitspraak van Balkenende veel minder regionaal gekleurd (dat hij uit Zeeland komt, hoor je alleen als je heel goed oplet), maar volgens Mathijssen is zijn dictie beroerd en onverzorgd.

Het is verrassend dat regionale kleuring tot de strakkere norm van de standaardtaal mag behoren, zolang de dictie maar verzorgd is.

WEERSPIEGELING

Het dankwoord van Paul Witteman bij het ontvangen van de Groenman-prijs is al net zo instructief over de positie van de omroeptaal als het juryrapport. In dat dankwoord wees de presentator erop dat de vijf Nederlandse netten die er op dat moment waren, elk door een eigen taalgebruik werden gekarakteriseerd. Witteman:

Nederland 1 legt zich toe op ontmoetingsprogramma's met christelijke inslag. Daarin vallen zinnen op als 'De spannende relatie tussen je diepere ik en Het Hoge!'

Nederland 2, het pretnet, hanteert een joliger toon, het postcodeloterij-jargon: 'Doe maar mee met de makers, anders komen we naar je toe deze zomer.'

Nederland 3 wil chic zijn, cultureel, informatief en vooral niet van de straat. 'Vanavond in Nova: Amerika in gevecht met de structuren van de conjunctuur.'

RTL 4 richt zich op de hele familie: 'Hallo, ik ben Henny Huisman en ik playback een kettingzaag.'

RTL 5 is voorlopig vrijwel geheel ondertiteld.

De intuïtie van een taalgevoelig vakman als Witteman lijkt ons juist: de variatie die je hoort bij de Nederlandse omroep is een weerspiegeling van de variatie die er in de maatschappij te horen is.

BAANTJER ONDERTITELD

Dat tegenwoordig verschillende soorten Nederlands op radio en tv te beluisteren zijn, zorgt er ook voor dat Nederlanders op de Vlaamse tv en Vlamingen op de Nederlandse tv steeds vaker ondertiteld worden. Het ondertitelen van elkaars Nederlands blijkt een gevoelige kwestie. Zo schrijft de columnist Hans Ree: 'Het vertalen en ondertitelen van iets dat het niet nodig heeft, ervaar ik als een onvriendelijke daad. Er zal bijvoorbeeld wel eens overwogen zijn om Balkenende te ondertitelen, want burgers voor wie Nederlands de tweede taal is kunnen hem echt niet verstaan. Maar het kan niet. Het gejammer over de

hetze zou niet van de lucht zijn als Balkenende hier werd ondertiteld in het Nederlands' (*NRC Handelsblad*, november 2003).

Ruud Hendrickx is 'taaladviseur' bij de VRT – een functie die de Nederlandse omroep overigens in het geheel niet kent. Hij heeft beschreven hoe Vlaamse proefkijkers na de eerste afleveringen van de Nederlandse politieserie *Baantjer* lieten weten dat zij moeite hadden de personages te verstaan. Een Nederlandse omroep als de TROS ondertitelt om dezelfde reden Vlaamse series als *Flikken* en *Windkracht 10*.

Hendrickx citeert een kijker: 'Zou het mogelijk zijn in de toekomst ook het Antwerps dialect te ondertitelen? Het is namelijk zeer vervelend en vernederend als je moet vaststellen dat mensen met een Limburgs dialect ondertiteling krijgen en anderen met een Antwerps accent geen ondertiteling krijgen. Voor Limburgers zijn andere dialecten ook onverstaanbaar.' Het Antwerps staat veel dichterbij de zuidelijke standaardtaal dan het Belgisch-Limburgs en Antwerpen is bovendien het economische en culturele centrum van Vlaanderen. Van sprekers van buiten het centrum wordt eerder verwacht dat zij zich op het centrum richten dan andersom.

DE OMROEP IS GEEN VOORTREKKER

Hoeveel invloed heeft de omroep nu op het taalgedrag? De media zijn al met al eerder een spiegel van taalvariatie en taalverandering dan een motor achter die verschijnselen. Uit onderzoek blijkt keer op keer dat de rol van de media in de verspreiding van taalverschijnselen erg overschat wordt. Zo spreekt slechts drie tot vijf procent van de Britse bevolking de standaardtaal – de zogenoemde *Received Pronunciation* – terwijl deze uitspraak toch alweer zo'n zeventig jaar op de radio en later op de televisie gehoord kan worden. Omroepers passen hun taalgebruik aan hun publiek aan en niet andersom. Het valt dus wel mee met de verloedering door de omroep. Al zouden de bazen in Hilversum het slechtste voorhebben met onze taal, dan nog hebben ze niet voldoende macht haar te verloederen.

10. Epiloog: 'Aan taalkunde heb je niets'

Volgens de columnist Jan Kuitenbrouwer zijn 'de Nederlandse taalkundigen' van mening 'dat we fouten als "een mooie huis" maar gewoon goed moeten gaan rekenen. Want fouten maken, daar moeten we eigenlijk van af. Want als leraar of wetenschapper moet je dan zeggen dat het fout is, en met dat aspect van zijn vak krijgt de Nederlandse leerkracht het steeds moeilijker'. Met andere woorden: de taalkundige weet drommels goed wat er allemaal mis is, maar houdt dat om geen heibel te krijgen maar liever 'onder de pet', zoals het een Nederlandse overheidsbeambte betaamt.

We hebben in het voorafgaande laten zien hoe complex de normen zijn, en hoe het vrijwel onmogelijk is om deze te handhaven als de taalgemeenschap anders wil. Bovendien hebben we laten zien dat er verschillende taalnormen tegelijkertijd zijn, en dat ook afwijkingen van de norm een functie kunnen hebben.

Zijn wij een voorstander van afwijkingen van de norm uit hoofde van ons beroep? Wij bestuderen tenslotte de variatie binnen de Nederlandse taal. Als alle Nederlanders op een morgen wakker worden en hetzelfde zouden spreken als Henny Stoel, zou dit ons werk voor een belangrijk deel overbodig maken. We zijn er echter van overtuigd dat zoiets nooit zal gebeuren. Het is ondenkbaar dat iedereen altijd en overal op een uniforme manier praat. Variatie is inherent aan elke natuurlijke taal. Ook zijn wij ervan overtuigd dat het onmogelijk is dat de overheid, taalkundigen of andere taalgebruikers een uniformering naar believen zouden kunnen tegenhouden of stimuleren. Wij zijn dan ook geen voor- of tegenstanders, maar onderzoekers die de onvermijdelijke taalvariatie en taalverandering in kaart brengen en bestuderen.

KWADE GENIUS

Dit betekent overigens niet dat taalkundigen nooit willen zeggen 'dat er iets fout is'. Volgens ons is er wel degelijk iets fout, en wel met het onderwijsbeleid. Toen in de jaren negentig de inhoud van het vak Nederlands op het middelbaar onderwijs werd aangepast, hebben veel taalkundigen erop aangedrongen om een module 'taalkunde' of 'taalbeschouwing' op te nemen in het programma. De toenmalige staatssecretaris van onderwijs Tineke Netelenbos bepaalde echter anders: het taalonderwijs werd juist verschaald tot een verzameling *vaardigheden*. Hoewel niemand zal bestrijden dat het nuttig is als kinderen een spreekbeurt kunnen houden of een essay samen kunnen vatten, valt dit besluit ernstig te betreuren.

In de eerste plaats heersen er over taal veel misverstanden. Zoals we in dit boekje hebben laten zien, maken mensen zich vaak zorgen over zaken waarover ze zich geen zorgen zouden hoeven maken, en maken ze zich boos over zaken waar weinig aan te veranderen is. Een heleboel van dit soort zorgen en boosheden zouden verdwijnen als mensen iets beter op de hoogte zouden zijn van de stand van kennis in de taalwetenschap.

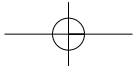
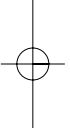
Taal is een van de meest wezenlijke kenmerken van de mens – het is datgene dat de mens tot mens maakt, het is waarschijnlijk hetgeen geweest dat de mens zijn evolutionaire succes heeft gegeven, en elke menselijke samenleving zou binnen enkele minuten volledig in elkaar storten als een kwade genius de menselijke taal zou doen verdwijnen. Het wetenschappelijk inzicht in de rol die taal speelt in de menselijke geest en in de maatschappij is in de loop van de twintigste eeuw sterk toegenomen. Als we willen dat het onderwijs inzicht biedt in de mens en de maatschappij, zou er meer systematische aandacht voor taal in het curriculum moeten komen.

VERWONDERING OF VERBITTERING

Aandacht voor taal op school zou voor ons onder andere betekenen: aandacht voor grammatica en ontleden, aandacht voor de rol die taalvariatie in de samenleving speelt, maar ook aandacht voor de standaardtaal. Een leerling zou vertrouwd moeten worden gemaakt met het rijke verschijnsel dat de menselijke taal is, en hij zou aan het eind van zijn schoolperiode een rijk gamma aan taalkennis moeten beheersen – kennis van de standaardtaal hoort daar ook bij,

net als bijvoorbeeld aandacht voor de principes van de spelling, en voor de geschiedenis, de klankstructuur, de woordbouw en de zinsbouw van onze taal.

Taal is voor veel mensen helaas vooral een onderwerp om zich boos over te maken. Ook voor veel intellectuelen is taal een kwestie om veel meningen over te hebben, zonder zich te verdiepen in de feitelijke stand van zaken. Maar wie zich verdiept in de enorme complexiteit van het verschijnsel menselijke taal, en in die van het Nederlands met al zijn variëteiten, raakt naar onze overtuiging eerder vervuld van verwondering dan van verbittering.

Bibliografische aantekeningen

In deze bibliografie verantwoorden we onze belangrijkste bronnen; bovendien kan de geïnteresseerde lezer hier aanwijzingen vinden voor verdere studie.

HOOFDSTUK 1

Met de *Grote Van Dale* verwijzen we naar het *Groot woordenboek der Nederlandse taal* (dertiede druk, Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1999), met de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* naar de tweede druk van dit werk (auteurs: W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn; Groningen: Martinus Nijhoff, 1997). De laatste (geheel gewijzigde) druk van Jan Renkema's *Schrijfwijzer* is de vierde (Den Haag : Sdu Uitgevers, 2002). De laatste druk van de *Prisma Nederlands* is de vijfendertigste (auteurs: A.A. Weijnen en A.P.G.M.A. Ficq-Weijnen; Utrecht: Het Spectrum, 2001).

Een aardig overzicht van purisme in een veertigtal talen biedt: *Taaltrots. Purisme in een veertigtal talen*, onder redactie van Nicoline van der Sijs (Amsterdam: Contact, 1999). Een overzicht van taalnormen en taalnormering in het Nederlands biedt *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies* onder redactie van Ted Sanders en Peter Smulders (Den Haag: Sdu, 1996). De artikelen in *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal* (onder redactie van Jan Stroop; Amsterdam: Bert Bakker, 2003), ten slotte, geven een breed beeld van taalkundige meningen over taalverandering en taalverloedering.

Het internet-adres van de zoekmachine Google is <<http://www.google.com/>>. De tweede druk van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* kan gratis en integraal worden geraadpleegd via <<http://www.kun.nl/e-ans/>>.

HOOFDSTUK 2

De grondlegger van de sociolinguïstiek, William Labov, beschrijft en verklaart in *Principles of linguistic change* (Oxford, 1994) dat taalvariatie niet willekeurig is maar correleert met sociale variabelen van (groepen) sprekers. Joop en Kees van der Horst schreven een leesbaar boek (*Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, Den Haag: Sdu, 1999) over het standaardisatieproces in Nederland en vooral over de geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw. De ideeën van Jo Daan over inherente normen in taal zijn te vinden in het artikel 'Taal sekse en genus' in het tijdschrift *Taal en Tongval*, 1989. Hans Van de Velde schreef een proefschrift over de geschiedenis van de radiotaal in Nederland en Vlaanderen: *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)* (KUN, 1996).

HOOFDSTUK 3

Het gedicht van Komrij is geciteerd uit zijn *Alle gedichten tot gisteren* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1999). De Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten is momenteel in voorbereiding op het Meertens Instituut; het eerste deel verschijnt in de loop van 2004 bij AUP. Over de relatie tussen taalkundige complexiteit en de organisatie van de maatschappij schreef Wouter Kusters een proefschrift: *Linguistic complexity: the influence of social change on verbal inflection* (Leiden, 2003).

HOOFDSTUK 4

Het *Uitspraakwoordenboek* is van Josée Heemskerk en Wim Zonneveld (Utrecht: Het Spectrum, 2000). Het *Groene Boekje* heet officieel *Woordenlijst Nederlandse taal* (laatste versie: Den Haag: Sdu, 1995). Otto Jespersen deed zijn beweringen over de cyclus van de taalverandering in zijn boek *Negation in English and other language* (Kopenhagen: A.F. Host, 1917). Het citaat van Metin en Hassan komt uit *Jongens uit de buurt* van Louis Boumans, Margreet Dorleijn en Hester Dibbits (Amsterdam: Aksant, 2001). Leonie Cornips heeft meer geschreven over varianten als 'de meisje die...' en 'een mooie boek' in onder andere het artikel 'Etnisch Nederlands in Lombok' in *Buurt in beweging* onder redactie van H. Bennis, G. Extra, P. Muysken en J. Nortier (Amsterdam: Aksant,

2002) en, samen met Vincent de Rooij, in *Waar gaat het Nederlands naartoe?* van J. Stroop (Amsterdam: Bert Bakker, 2003). In de bundel van Jan Stroop is ook het artikel van Ruud Hendrickx te lezen 'Over het ondertitelen van Nederlands in het Nederlands' (Amsterdam, 2003).

HOOFDSTUK 5

Het citaat van Reinier Salverda komt uit zijn artikel 'De lokroep van het Engels; Taalbeleid op z'n Nederlands' dat verschenen is in het tijdschrift *Ons Erfdeel* 2001. De relatie tussen taal en identiteit vormt een centraal onderdeel van de oratie van Hans Bennis *Tegengestelde krachten in taal*, verschenen in 2001 en te lezen op de website van het Meertens Instituut <<http://www.meertens.nl/medewerkers.html>>. Over het Engels, de invloed van die taal op het Nederlands, tweetalige vwo-scholen en meer schreef Marc van Oostendorp een boek (*Steenkolen-Engels. Een pleidooi voor normvervaging* 2002). Het rapport *Nederlands, tenzij...* van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen kan worden geraadpleegd op <<http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/20031001.pdf>>. Over dit onderwerp zette Abram de Swaan zijn ideeën uiteen in zijn boek *Woorden van de wereld: het mondiale talenstelsel* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002). Het artikel van Frits Bolkestein verscheen in september 2003 in *NRC Handelsblad*. De klacht van Jacob van Lennep komt uit *Klaasje Zevenster*.

HOOFDSTUK 6

De jammerklacht van de Arabische taal komt uit de bijdrage van de Arabist Otten aan het boek *Taal trots* (zie bibliografische aantekeningen bij hoofdstuk 1). Het aangehaalde artikel van Rudy Kousbroek verscheen in *NRC Handelsblad*. Het citaat uit de *Camera obscura* is ontleend aan de editie van Willem van den Berg (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1998), de citaten van Multatuli uit deel II van de *Volledige Werken* (Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1951).

HOOFDSTUK 7

Hans Bennis, Anneke Neijt en Ariane van Santen stelden tijdens een van de

vorige spellingsdebatten een bundel samen met taalkundige visies op deze problemen: *De groene spelling* (Amsterdam: Bert Bakker, 1991). Het Groot Dictee is na te lezen op <<http://www.grootdictee.nl/>>. Een recente beschouwing over de laatste spellingsverandering is te vinden in het themanummer 'Weerbaar Nederlands' van het tijdschrift *Nederlandse Taalkunde*, 2003. Het betreft het artikel 'De Tao van taal, of: de spellingwet van 1995 en het geval *besse(n)sap*' van Anneke Neijt.

HOOFDSTUK 8

De artikelen van René Appel en Marita Mathijssen verschenen in *NRC Handelsblad*. De column van Jan Kuitenbrouwer verscheen in *de Volkskrant* en kan worden nagelezen op het weblog van die krant (<<http://forum.volkskrant.nl/weblog/>>). De Balkenendepraatgenerator staat op <<http://www.davidrietveld.nl/balkenendepraat.html>>. Het proefschrift van Mirjam Ernestus (Vrije Universiteit Amsterdam, 2000) is getiteld *Voice assimilation and segment reduction in casual Dutch: a corpus-based study of the phonology-phonetics interface*.

HOOFDSTUK 9

Meer over Limburgse zinnen met *zich* is te lezen in *Heerlens Nederlands* van Leonie Cornips (Den Haag: Sdu, 2003). Roeland van Hout heeft veel geschreven over 'hun hebben', onder andere in 'Waar kwamen hun onze taal binnen' in *Taalvariëties* (Dordrecht: Foris, 1996), in 'Waarom veroveren 'hun' onze taal?' (in de bundel *Thema's en trends in de sociolinguïstiek* 33, 1999) en recentelijk in *Waar gaat het Nederlands naar toe?* Onder redactie van Jan Stroop (Amsterdam: Bert Bakker, 2003). Over de Groenman-taalprijs voor Paul Witteman, zie het decembernummer van *Onze Taal* 1993.

Over de auteurs

Prof. dr. *Hans Bennis* (1951) is taalkundige met een specialisatie in de syntaxis van het Nederlands. Hij is directeur van het Meertens Instituut en tevens bijzonder hoogleraar Taalvariatie bij de leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit van Amsterdam. Recente publicaties zijn onder meer *Syntaxis van het Nederlands* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000) en *Tegengestelde krachten in taal* (Amsterdam: Vossiuspers, 2001/< <http://www.meertens.nl/medewerkers/hans.bennis/oratie/index.html>>).

Dr. *Leonie Cornips* (1960) werkt als taalkundige op het Meertens Instituut, met als specialisatie sociolinguïstiek en de syntaxis van het Nederlands. Zij doet onderzoek naar 'nieuwe' variëteiten van het Nederlands, zoals het Nederlands gesproken in Heerlen en jongerenvariëteiten als straattaal. Recente publicaties zijn onder meer *Heerlens Nederlands* (Den Haag: Sdu, 2003), 'Etnisch Nederlands in Lombok' in *Buurt in beweging* (red. H. Bennis e.a., Amsterdam: Aksant, 2002) en 'Jongerentaal heeft de toekomst' (samen met Vincent de Rooij) in J. Strop (red.) *Waar gaat het Nederlands naartoe?* (Amsterdam: Prometheus, 2003).

Dr. *Marc van Oostendorp* (1967) werkt als taalkundige op het Meertens Instituut, met als specialisatie fonologische taalvariatie, en als internetredacteur bij het Genootschap Onze Taal. Recente boeken zijn *Steenkolen-Engels* (Amsterdam: L.J. Veen, 2002) en *Fonologie* (samen met Jan Kooij; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003).

De auteurs bedanken dr. Irene Stengs voor haar commentaar op een eerdere versie van de tekst, evenals drs. Méland Langeveld.